

פיבל פודה (פודמסקי)

קו השומר-הצעיר בגיטו לודז'

פיבל פודה-פודמסקי, הצוטק בארץ בשטת ההוראה, היה בן 15 בפרוץ מלחמת-העולם השנייה. את זכרונותיו על קו השומר-הצעיר בגיטו לודז' העלה על הכתב בשנת 1945, בתשעיהם ובעידודם של שליחי הקה"א, שהגיעו לפולין עם סיום המלחמה ושמשו לראשונה מפיו את אשר אירע לחברי תנועתם בגיטו לודז'. פודה הסתמך ברשימותיו, המובאות כאן, לא רק על זכרונו האישי, כאחד הפעילים בתנועה, אלא הסתייע גם בתזמור שנכתב בימי הגיטו. חומר זה, המהווה כיום חטיבה ארכיונית מיוחדת במינה מבחינת תוכנו וכמותו, מצא פודה בדירות הריקות של חברי הקו שנרשפו עם אתרוני היהודים לאושוויץ. פודה עצמו הצליח להתחמק מהגירוש ולהסתתר זמן-מה בשטח הגיטו הריק והשומם. הגרמנים ריכזו כאן שוב כמה מאות יהודים לשם סריקת הבתים ואיסוף רכושם של המגורשים. באין לו ברירה אחרת, הצטרף פודה אל יהודים אלה וניצל את מעמדו המוקי לחיפושים בבתי חברי התנועה. הוא מצא יומנים ומכתבים, שירים וחיבורים, פרוטוקולים משיחות, עתונים של קבוצות ונדודים, יומני הקריאה של החניכים, רישום מדויק ממפעל העזרה ההדדית — מי תרם כמות מרק ולמי נספר המרק. פסע כמו טאון, הכנסות והוצאות רגיל. המדריך-לשעבר אסף כל פתק וכל דף — קרע נייר ומחברת שלמות — ושטר על עזבון זה עד יום השיחרור. הוא מסר לישראל ברזילי זיל לשם העברתו לארכיון השוח"צ בארץ. בארכיון מרשת בנבעת-חכיבה, שנוסד לאחרי-מכן, מהווה חומר זה מקור ללימוד, לפיון ולהשתאות.

בשבעה בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים ללודז'. מיד התחילו מצודים וחיפשות לעבודה, מכות והגבלות מהגבלות שונות. ליהודים אסור היה להיראות ברחוב לאחר שעה חמש בערב. אנשי הקו נפגשו מעט מאוד. כשהיינו נפגשים מזכירים היינו בצער את אישיותינו האחרונות. כבר שבועות אחדים לפני פרוץ המלחמה דובר בינינו על אפשרות של פעילות עצמאית בקבוצות הסגורות ובנדודים,

אם יגויסו המדריכים או אם תיאסר עלינו הפעולה החוקית. נדמה לי, כי שבוע לפני המלחמה היתה אפילו אסיפה מיוחדת של הקן, בה הקריאו חזר מהתנהגה הראשית בדבר תפקידי הקן לקראת המאורעות העתידיים להתחולל. את הגדודים הילקו לחמישות, שבמקרה הצורך צריכים יהיו לעבוד באופן עצמאי. ואולם המציאות היתה אחרת לגמרי.

מכל התוכנית הללו לא נשאר זכר. לעומת זאת החלוקה התחדשה בגדודים נקבעה לפי המצב הגיאוגרפי של העיר ולפי יחסי הקירבה והידידות. הקבוצה שלי היתה הגדולה ביותר והיוותה את חוטי-השדרה של הגדוד. היא מנתה עשרה חברים. היינו נפגשים לעתים קרובות מאוד ואפשר לומר בכטחה מלאה, שחיינו הוקלו רק בשל פגישות אלו. היו לנו רגעים, ואפילו שעות, ששכחנו על הכל, ונדמה היה כי אנו נמצאים טוב במפגן הקן ברחוב פיטרקובסקה 110.

כולנו גרנו במרכזה של העיר, זה עלייד זה. היינו מתראים כמעט יום-יום. היום היה קצר ועל כן היינו נשארים בחבורה ללינה אצל אחד מאתנו. לילות אלה נטבעו עמוק בזכרוני ונדמה לי, כי לעולם לא אשכחם.

עזיבת הבית ללילה תמים לא היתה מן הדברים הקלים בימים ההם. ההורים היו מתנגדים בתוקף להרפתקה כעין זאת אפילו בימים כתיקנם ומה עוד בימי שיעבודנו לגרמנים. אבל דבר אחד היה בעזרנו. לחם היה בעיר די הצורך, אך לא בשביל היהודים. כדי לקבל כיכר לחם שחור ודביק, היה צריך להתייצב בתור משעה שתיים-שלוש בלילה. אומנם, כאשר עם בוקר הגיע תורך לחנות, היה על הרוב מישהו תופס בצווארוןך ומציא אותך מן התור ומעבירך בבעיטות אחדות לצד השני של הרחוב. אך לא היה מוצא אחר: מוכרח היית להסתכן.

צורך זה לעמוד בתור עזר לי לבצע את פגישותינו בערבים.
 — אמא, יודעת את, אם תרצי, אלך הלילה לעמוד בתור ללחם.
 — אתה, בלילה, תלך לחכות ללחם? — היתה אמא משתוממת.
 — תנה כי כן, — וכאן באה ההתקפה העיקרית. — חברי מנדאנסקה הולכים הלילה בחבורה לעמוד בתור. המאפיה מרוחקת רק כמה צעדים מביתם.
 וזה הכריע.

חלילה, שהיה בכך שמץ של דבר שקר. אך לגבינו לא הלחם היה העיקר. לא היתה זו אלא אמתלה לפגישותינו. אך בדרך-כלל היו הלילות הללו מסתיימים בעמידה בתור.

נעים ביותר היה להתכנס בביתו של שמולק קליינר. ביתו המרווח בן כמה חדרים ידוע היה לגדוד כולו. אבל העיקר בבית זה היתה האווירה, המשפחה. היתה זו משפחה שומרית ממש. שבעה ילדים היו בבית וסילם השתייכו ל"השומר הצעיר". הצעיר שבהם, ילד בן חמש, כבר היה בא לקן כשידו ביד אחותו עליזה, ושעות היו מבלה אתנו. למד להצדיע, וה"חוק-ואמץ" שלו היה כליכך מבדח, שאי-אפשר היה להתאפק מצחוק. גם ההורים היו נתונים ראשם ורובם בפנינו התנועה. הם עברו כבר את כל שלבי החינוך השומרי. בתם האחת היתה כבר בארץ בקיבוץ, השניה — בחכשרה בפולין, והשאר — בתנועה החינוכית.

קן השומר־הצעיר בניו יורק

ועל כן, לערב אצל שמואל היה כוח משיכה רב. כאן אפשר היה גם לשיר וגם לרקוד קצת. התחלנו כרגיל מפתחת צורות הצידה שהבאנו מבחינו. ומיד נצטברו תפוחי־אדמה וסוכר וקצת שמן. המטבח צמד לרשותנו וכן כל הדירה כולה, משום שאך שמעו הוררים על בואנו, סיד היו מסתלקים לחדר האחרון ושבו לא היינו רואים אותם.

לפי קצב, הגה מה טוב ומה נעים" התחלנו לקלוף את תפוחי־האדמה, לרסקם, לטגן לביבות. אחר־כך נערך השולחן וישבנו לסעודה. פתחנו בשירה. לאט ובשקט נישא השיר בחלל החדר ובו שפכנו את כל לבנו ואת כל גענועינו וזכרונותינו. ורק לאחר מכן נתנינו מן המעדנים, שהכינונו במרידינו. בין אכילה לאכילה היה שמואל מנגן. שמואל היה מוסיקאלי מאוד. היה מנגן בכל הכלים, והאף השיניים בכללם. אך פיזמת באוזניו נינוו כלשהו, וכבר קדעו כאילו שמעו מזה שנים. לסיים היה בנימן קורא את מכתמיד ומאמריו, שתוכנם היה בזמן האחרון פוליטי. ואחר־כך היו בעלמים הכיסאות והשולחנות. היינו משתלבים ב"הורה". קטן, כמעט זעיר, היה המעגל, אבל בכל זאת הורה. היינו רוקדים זמן רב עד שניחר גרונו משיירה, עד שכלחה כמעט נשימתנו.

ובשעה מאוחרת, כשהגיע הזמן לחשוב על החלק השני של הנשף — התור ללחם — היינו מתלבשים וחומקים בחשאי מן הדירה. היה צורך להיוהר מאוד ולחאמין בתצלחת. פנישה עם גרמני בשעות העוצר בלילה לא היתה מן ההפתעות הנעימות. משמרות הגרמנים סוכבו בעיר כל הלילה. היינו מסתננים, אישוא, אחד־אחד מן השער ומהלכים דבוקים לקירות הבתים. ברחובות הריקים מאדם היינו בודאי מעוררים השד בעיני כל הפוגש אותנו. אך הגה עברנו את הקטע המסוכן של רחוב גדאנסקה ומעתה אפשר כבר היה להלך בצוותא לעבר רחוב זאקונטנה. לפני התנות כבר חיכה תור ארוך של כמה מאות אנשים. הצטרפנו לתור בתקווה, כי בכל זאת נקבל גם אנו את לחמנו. ועכשיו נמשך הנשף שלנו. שוחחנו, התוכחנו והפלינו זכרונות מסחנה־הקיץ האחרון בהרים.

הגרמנים השתוללו בעיר. שרפו את בתי־הכנסת, שרדו רכוש יהודי, התעללו בעובדים־יטבים ברחוב וחטפו אותם ושילחום לעבודת כפייה. אך עדיין השאירו את האוכלוסייה היהודית במקומות מגוריהם.

עד שכיום השמונה בפברואר 1940 נתפרסמה הפקודה על שכינת יהודית מיוחדת בצפון העיר. עדיין לא דיברו על ניטו. דובר על חלוקת העיר לשלושה חלקים: בצפון ישוכנו יהודים, בדרום — פולנים ובמרכז — גרמנים. אך למעשה פגע הדבר בעיקר ביהודים.

על עבודה בקן אי־אפשר היה לחלום אפילו. פגישותינו נעשו גדרות יותר ויותר. אי־אפשר היה לצאת מן הבית, משום שלא יכולת לדעת, מה תלד השעה הבאה. הכל היו יושבים בבתיהם. רק תקרובים ביותר היו נפגשים, אבל גם פגישות אלו היו מקריות.

מדריך הגדוד שלנו, יחיאל פוקס, חזר מזוארשה, אך גם הוא לא יכול היה לשנות את המצב. רק פעם אחת נערכה באותו זמן פגישה של מועצת הגדוד. אחד המעיינים בסדר-היום היה עניין מיסמכי הקן והדגלים שלנו. זה המעשה. ימים אחדים לאחר כניסת הגרמנים עלה בדעתנו לערוך ביקור במועדון. היינו חבורה גדולה. עדיין לא הערכנו או את מלוא הסכנה שבטיולים כגון אלה. כאשר עלינו לקומה השלישית ראינו והנה דלתות הקן פתוחות לרווחת ובחזן כתובת: הכניסה אסורה.

הבינונו, שאם ניכנס עכשיו לאולם, נסתכן. לבבותינו נתפעמו. הצענו איש בפני רעהו ובתנועות-יד, מהשש שמא ישמע מישהו את קולנו, אותנו זה לזה, שאין ברירה אלא לחזור. אך למטה חזרנו והתייעצנו, והחלטנו, כי בכל זאת יש לעלות ולראות, האם מיסמכי הקן, ובעיקר רשימות החברים, עדיין נמצאים שם או כבר נלקחו. נדברנו, כי שניים מאתנו יעלו למעלה ויתחקרו על המצב. כעבור כמה רגעים שמענו שריקה. היה זה האות שהדרך פנויה. עלינו למעלה, כמעט כל החודרים היו פתוחים, רק דלת אחת הייתה סגורה ועליה כתובת חמורה עוד יותר: הכניסה אסורה בהחלט. מיד הבינונו כי הכתובת מתכוונת לארכיון שלנו, שהיה באותו חדר.

התנועענו בהדרים בשקט כזה, כאילו ציפינו שכל רגע מישהו יבחיל אותנו בנוכחותו. על בהונות רגלינו התקרבו לחדר הסגור וצותנו בלב חולם: שמא נמצא שם איזה גרמני? כאשר לא שמענו שום אות חיים, פתחנו במחי אחד את הדלת.

בחדר לא היה איש. אך ניכר, כי זה לא כבר יצא מישהו מכאן. כל הארונות, חרץ מן הספרים, היו פתוחים וריקים והחומר הארכיוני היה מונח ממוין ומסודר על הספלים השולחנות. חדרנו בחשאי למזכירות. פתחנו את כל הארונות והמגירות. פרי פלישתנו היה עשיר מעל למשוער. רשימת חברי הקן, רשימת הפאטרונאט, ומה ששימש את לבנו ביותר — דגל הגדוד! את שללנו הסתרנו מתחת לחולצותינו ובחיפזון רב פתחנו בנסיגה. רק כשהרחקנו ללכת כמה רחובות, נרענו. בעיניים נוצצות הסתכלנו איש בפני רעהו: הוצאנו את דגלנו מיד האייב!

עכשיו ישבנו בשיחה עם יחיאל לדון מה לעשות במיסמכים הללו ובדגל. החזקת הדברים הללו בבית, אם כי הייתה קשורה בסכנת-ימה, לא גרמה לנו עד כה טרדות מיחדות. לא כן עכשיו, כאשר כל אחד ישב על צרוחותיו ותרמילו על גבו וציפה כל רגע להעברה או לגירוש. החלטנו להטמין את הכל במרתף אחד. העברה נסתיימה וחלכת. משפחתי השתכנה בחדר אצל סבא. היינו יחד שלוש משפחות שהן אחת-עשרה נפשות. החדר היה לא גדול; ארבעה מטרים רחבו ושישה אורכו. שכבנו לישון בשלוש קומות: על הריצפה, על המיטה ועל השולחן. השכיבה לישון הקימה נערכו במספרות וכן האכילה. ביזם אי-אפשר היה להיות בחדר מרוב מוודות וחבילות שמילאוהו. עצם הסידור למשכב לילה ארך כשעתיים. ואף-על-פי-כן נמגינו עם המאורשים, שכן הייתה לנו פינת משלנו. הצפיפות הייתה רבה מאוד. במקום עשרות אלפים של פולנים באו מעל למאת אלף יהודים.

בשעת ההעברה נפגשתי פעם אחת עם בנימין ועם שמואל. תוך כדי שיחתנו העלינו את עניין העברת הספרים. נחברר, כי אצל רבים מחברי גדודנו יש ספרים רבים וחשובים. החלטנו להעביר הכל לניטו ולשמור עליהם לעת-עתה אצלנו. ואומנם כך גם עשינו. ספרים אלה שימשו אותנו אחר-כך שימוש רב.

באחד מאותם ימים פגשתי ברחוב את חיאל.

— ידע אתה, — אמר לי במקום ברכת-שלום, — יוסף קפלן ביקר אצלנו. מרוב תדהמה הורדתי מעל כתפו את המזוודה הכבדה, שנשאתי אותה שעה, והתחלתי להמטיר שאלות על מדריך גודו. הוא לא נחפו לענות לכל שאלותי. אך די היה במה שאמר לי. היה ביקור. חבר ההנהגה הראשית היה בלודו. פירושו של דבר, כי משהו עוד קיים ושעבודתנו עדיין לא נגמרה.

ביום ה-30 באפריל 1940 נסגר הגיטו הלודואי. החלה תקופה חדשה: תקופת „העצמאות“ ליהודי לודו. בניטו הרגישו היהודים את עצמם בטוחים ורכה יותר מאשר בעיר. הנרמנים כמעט שלא הופיעו בניטו ובמשך הזמן חדלו לחלוטין מלבוא. לאחר הזעזועים של ההעברה נרגעו היהודים במקצת ופתחו מיד בעסקים. נפתחו חנויות, פרח המסחר. בא האביב, חלף הקור, והאופטימיסטיים הרימו ראש.

בניטו שרר עדיין תהורובוהו. רומקובסקי, הדיקטאטור של הגיטו, עדיין לא משל בכיפה, אם כי כבר התרקמו אז בראשו תוכניות שונות לגבי ממלכתו העתידה. כמארה קמו משרדים ומחלקות, שטיפלו ברוב ענייני הגיטו. מיצרכי טוון היו עדיין מצויים בניטו, אך רוב היהודים — הם בעלי-מלאכה ופועלים שאיבדו מקום עבודתם או סדנתם — לא היה בידם כסף לקנותם.

קודם כן גם עכשיו חברי הקן כמעט שלא היו נפגשים. בגדודים בודדים היו נערכות פגישות מזמן לזמן, בעיקר ברחוב. בדירות אי-אפשר היה להתכנס, כי הכול דרו בצפיפות רבה. ושוב נוצרו בגדודים חבורות לפי מקומות המגורים. אך כאן היה גרוע יותר מאשר בעיר. לא ידענו את מקומות מגוריהם של חברי הקן ואפילו לא היכרנו עדיין את כל רחובותיו של הגיטו. מן השכבות הבוגרות נשארו רק שרידים מעטים. רבים יצאו לווארשה, מהם שהגיעו לוילנה. רוב המדריכים עזבו את העיר. השכבות הצעירות לא הראו סימן-חיים. ולא היה פלא בדבר. בלי מדריכים, בלי קן, בתנאי הגיטו אפשר היה לשכוח עולם ומלואו. הגדוד הצעיר מאתנו, „מנוף“, נתפזר לגמרי. צעירים היו מכדי שיוכלו ליצור משהו בכוחות עצמם. הגדוד החוק ביותר והשלם ביותר היה גדוד „לשיחורו“. היינו אז בשכבת צופים בוגרים. סמנדייכי הקן נשאר מדריך גדודנו חיאל פוקס והודות לו נשאר הגדוד כמעט בשלימותו. בזכותו היינו גם מאורגנים יותר משאר הגדודים.

באביב, בימים האחרונים של אפריל, נפרצה שמועה בין החברים שלנו על האפשרות לייסד תווה חקלאית בקצות הגיטו, מקום שם השתרשו שדות-בור רבים, נשארו בתים ריקים מיושביהם הקודמים ואפילו משקים שלמים. כאשר היינו

שואלים את חברי הקן המבוגרים אם נכונות השטופות הללו, היו מאשרים אותן ואומרים שנעשים מאמצים כדי לקבל אדמה ומתים. לאחר ימים אחדים כבר נעדה אסיפת הגדוד.

היום בו התכנסנו במארישין* כדי לדון בשאלת ההכשרה, נמנה עם הימים העליונים ביותר שהיו לנו במשך החודשים האחרונים. הפגישה עם הגדוד כולו ועם חברים רבים משכבות אחרות, לאחר הפסקה ארוכה כל-כך, עוררה אותנו ועוררה אותנו כאילו משינה ארוכה. כמעט שמונה חודשים עברו מן הזמן שהתראינו. האנשים לחצו ידיים זה לזה והנערות התנשקו, אף-על-פי שמעולם לא היו נוהגות כך.

לפני האסיפה סובבנו כולנו בכית החדש שנוצד בשביל החווה שלנו ובדקנו אותו מכל צדדיו.

האסיפה התחילה. יחיאל פתח ודיבר על מצבנו המיוחד תחת עול הגרמנים. „אומנם“, אמר, „אין ספק כי הפאשיזם יסוגר, אך אין איש יודע מתי יהיה הדבר; וחלילה לנו לשבת בינתיים בחיבוק-ידיים. עד כה היתה עבודת הגדוד בלתי-אפשרית, מחמת התנאים בהם היינו; ואולם עכשיו באה לידינו ההזדמנות לחדש את הפעולה; ולא זו בלבד, אלא גם ליצור דבר חדש מעיקרו. נקים חווה שומרית** ונוכל להתחיל בצו ההנשמה העצמית ובהכשרה החקלאית“.

כאשר סיים הושלך הם בחדר. כל חבר צריך היה להכריע, אם הוא יכול או אינו יכול לעזוב את בית הוריו, ותדבר לא היה פשוט; כי רבים מאתנו היו לעור להורים. רובנו הודענו שאנו מוכנים, אבל יש להודיע על כך תחילה להורים ולנסות לשכנע אותם. שאכן זוהי תדרך. רק האנקה הודיעה שלא תוכל להצטרף אלינו. אפילו לא רצתה לנסות לשכנע את הוריה; היא טענה שלא תורשה לעשות זאת. ידענו, כי פירושו של דבר הוא שהאנקה תעזוב אותנו.

האסיפה נסתיימה בהחלטה אמיצה ליצור קיבוץ. רבים היו הקטיים שעוד עמדו לפנינו. צריך היה לסדר את העניינים בבית הוריים. אך עצם קבלת הרשות לא היתה הדבר הקשה ביותר. זקוקים היינו לעזרת הורינו. בחצות היו לנו מיטות ודרושים היו לנו רחיצים, כלי-עבודה וכלי-מטבח, שהרי המדובר היה בסידור בית בשביל כמה עשרות אנשים. איש מלבד ההורים לא יכול היה לעזור לנו בזאת. לקיבוץ צריכים היו להצטרף בראש וראשונה חברי הנדודים הבוגרים. כמעט כל ההורים הסכימו להצטרפותנו לקיבוץ. הם הבינו הפעם, כי הדבר הוא לטובתנו ולטובתם.

יום אחד הודיעו לכולנו, כי למחרת בבוקר תיפוצר אסיפת כללית בחווה. נתברר,

* מארישין — פירכו כפוי של לודד, שנכלל בגבולות הגיטו, במרחק 2-3 קילומטרים ממרכז הגיטו.

** שלטונות הגיטו היו משניינים לעבר את הקרקע במארישין ולגדל בה מזון בשביל הגיטו. לשם כך צריך היה להעביר לכאן אנשים, שיהיו מוכנים להיות מרוחקים מן המרכז ולעבוד בחקלאות. הכתובת הטבעית לכך היו תנועות הנוער.

כי באותו יום יבקר גשיא המרעצה היהודית * את הקיבוצים, יתן את אישורו הרשמי לקיומם ויקבע את מיספר החברים לכל קיבוץ. לשם כך אספו את כל האנשים, אפילו רבים מן השכבות הצעירות, כדי להשיג מיספר מקומות גדול ככל האפשר. כבר מרחוק הגיעו הקולות, ש"הוא נוסע". נערכנו בשתי שורות וחיכינו לבואו. הוא בא, ירד מן הנירכרה בשבלוריתו הלבנה והפרוזה מתנפנפת ברוח; בלודזית אנשי-שלומו הרבים הופיע מולנו. הוא נאם נאום קצר, מנה את מיספר האנשים, חשב רגע ואמר: „חמישים“. מדריכינו ניסו להסביר, אך הוא לא שמע עוד.

החוזה שלנו כונתה „לאנדווירטשאפטס-גרופת ב.י.“. מה יפים ובריאם היו חיינו בתקופת הראשונה של קיום החותנו, על אף התחיל הדוקרני מסביב לגישו שנמתח ממש סמוך לבתינו, על אף הגרמני שעמד על המשמר מתחת לאפינו ממש. עבר האביב ובא קיץ מלא שמש ועליצות. חפרנו את האדמה, זרענו ושתלנו. בשירה היינו יושבים לשולחן ומאסיפותינו הודדה לפעמים קולנו על פני השדות עד שעה מאוחרת בלילה, עד שעורר את חמתו של הגרמני העומד על המשמר. נשכחו הזוועות שחיינו עדים להן בימים האחרונים. החיים העשירים ומלאי התוכן בחוזה בלעז אותנו כליל. רוב אנשינו עבדו בחוזה. משך כל חיים רחש השדה אנשים ששתלו, ניכשו והשקו. כאן, בעבודה בשדה, הרגשנו את עצמנו חופשיים יותר מאשר בעיר, אם כי חוטי-התחיל דקרו את עינינו.

לאחר העבודה לא נפסקו החיים בחוזה אף לא לרגע. התחילה עבודת החוגים, נערכו הרצאות ושיחות. יסדנו ספריה ואנשינו הסתערו על לימודיהם. מלבד ההרצאות עבדו אנשינו עבודה עצמית אינטנסיבית. נוצל כל רגע פנוי. חיינו משכימים קום בארבע או חמש לפנות בוקר והיינו לומדים מקצועות-מדע שונים. בעיקר הגינו בבילוגיה ובתחום זה אספנו אוסף-ספרים גדול. הספרים הטובים עברו מיד ליד. המתברות עם הרשימות תפחו משובע לשבוע. היינו עורכים ויכוחים לשם בירור בעיות שנתלבטנו בהן. רצינו להבין הכל, לדעת הכל. ככל שהרבינו ללמוד, כן גבר בנו הרעב לדעת. עד מהרה נתעצמה עוד עבודתנו ונתעשרה. הנהלת החוזה הודיעה על פתיחת סמינאריון חינוכי. הנהגת הקן יזמה להכשיר סגל מדריכים. מעתה היו הרצאות בתחום הפסיכולוגיה והחינוך. היינו עונים על שאלונים שונים ומאחרים לשבת בערכים בשיחות. אפילו בשעת העבודה בשדה לא שבתה עבודתנו הרוחנית. היינו מתווכחים וסבורים בעיות מבעיות שונות. כאשר היינו עורכים מוסן לזמן ערב-שאלות-ותשובות, היתה התיבה מתמלאת בשאלות, והיה צורך בכמה שיחות כדי לענות עליהן.

לא אנו בלבד חיינו חיים אינטנסיביים כל-כך בחוזה. גם גדוד „הסנה“ הבוגר יותר, שרק כמה-ציתו נשארה (השאר ברחו מורחה), ניהל את עבודתו ההשתלמותית יחד עם הבוגרים. כל מי שבא אלינו לחוזה תרגיש באווירה זו, וכמהרה נעשינו גורם מושך מאוד לאנשי הגישו ובייחוד לנוער.

כבר מראשית קיומה של החוזה התחילו לבוא אלינו תניכי הקן, אפילו הצעירים ביותר. אירגנו אותם בשבטים ובקבוצות. המדריכים היו חברי גדוד „הסנה“.

* החוזה לויטקובסקי, ראש הגישו, המכונה גם „הקן“, „המלך“ ועוד.

ואולם במשך הזמן התחילה עבודתנו החינוכית להקיף גם נוער שהיה מרוחק מאתנו. נערים ונערות, שביקרו בחווה רק פעם אחת, כבר היו נשארים אצלנו. הקן צמח לעינינו. הנהגת הקן התחילה להכשיר את עצמה לעבודה חינוכית תקינה ויזמה להקים קן גדול. בחווה היו ארבעה בתים. אחד מהם הועמד לרשותו של הקן. היה צורך להגדיל את מיספר החאים החינוכיים. לאחר הסמינאריון החינוכי הוציא גדודנו שמונה מדריכים חדשים לעבודה ב"בני המדבר".

עדת "בני המדבר" מנתה שמונה שבטים, שהם כמאה ושלושים הניכים. קמה פלוגת צופים חדשה. גדוד "מנוף" ליקט את כל אנשיו והתחיל בעבודה תקינה. הקן בחווה מנה באותם הימים כמאתיים וחמישים חברים. עם בית, מוסדותיו, עיתוניו ומפעליו היתה הקן בחווה עולם בפני עצמו. הוא מצא בחווה את משענו ומשפחתו, ואילו החווה מצאה בקן תוכן ומטרת-חיים.

יום יום, קהל משעת ארוחת-הצהריים, חיתה כל נעוזה את ימי הקן. לא היה יום בלי אסיפות, בלי משחקים צופיים או טיולים קצרים. חדרי החוות והקן, כולל עליות-הגג שלהם, היו תמיד מלאים אדם. במגרשי-הספורט שלנו נערכו תחרויות ואימונים בשבטים ובגדודים. מיבצע גדול היה ה"משפט על הסכניקה". השתתפו בו הגדודים הבוגרים, אנשי החוות וכן אורחים מוזמנים. כחדר מקושט, באווירה מרוממת, נפתח המשפט שנמשך יומיים. מלבד התובע והטניגור הרצו מומחים והעידו עדים על מלחמת פולין-גרמניה בשנת 1939. מיבצע זה השפיע השפעה עמוקה על כל משתתפיו, משום שנגע בבעיות חברתיות ופוליטיות של השעה.

הגדודים שלנו ניהלו פעולה רחבה בין הנוער בניטו, שנשללה ממנו כל אפשרות של חיים גורטאליים ולימוד תקין. לכל גדוד היה חדר משלו, בו הוא ערך מפעלים שונים, הוציא עתונים וביולטינים. הנוער מן העיר היה נושם כאן לרווחת וחייה צובר כאן טוח לחיות את יום המחר המייאש. אפילו הורי הניכני היו באים אלינו, בייחוד בשבתות, והיו ברצון מבלים כאן את שעות המנוחה שלהם, הרחק מרחובות הגיטו המצחינים ומאוירתם המדכאה.

מארישין — איי-הנוער — לא זו בלבד שהיה מובדל מהגיטו מבחינת השטח, אלא היה כעין מדינת בתוך מדינה, בה היו החיים האחרים מאשר בניטו. אף המקום בניטו שיכולת למצוא בו כלי-כך הרבה שדות ירוקים ואפרים? היכן עוד יכולת למצוא כלי-כך הרבה ילדים מחייכים, רוהצים כל היום בשמש ובאור, משחקים בחול ורוקדים בלי לדעת רעב? היכן עוד יכולת למצוא בלודז' כולה יהודים צעירים שזופי-שמש ומתוחי-שרירים מעבודה ליד המחרשה או במעדר? במארישין בלבד.

לא פעם היינו חוזרים בערכים לחווה מביקור בבית, והראש מלא דאגות ליום המחרת של האם או האב. די היה לנשת הביתת לכמה שעות בלבד וכבר ספגת את אוירת הגיטו. היית עובר בסימטאות המפויחות של הגיטו שבור ורצוף, וכאשר עדיין היית הרחק ממארישין וכבר הגיע לאוזניך הד השירה הרמה ורקיפת ה"הורה". היית נעמד נדהם ושואל עצמך: מי שר עכשיו? למה שרים? פתאום חדלת להבין את החיים האחרים הללו. עד שחורת לקיבוץ, לחיק קרוביך, ראית את פניהם והסיר פרץ גם מגרונך.

גודל המפעל של מארישין התבטא לא בלבד בהשפעתו המוסרית, אלא גם בכוחו המיספרי. במארישין גרו יחד לא פחות משלושת אלפים צעירים וילדים, כמחצית * עצמן נמצאו (1400 ילדים יחד עם המחנכים, שגם ביניהם היו מחנכים חלוצים. כמעט לכל קיבוץ ** היו מחנכים ** כמחצית. השפעתם על אוסי החינוך היה רב ביותר. אפילו מבחינת הצורה החיצונית נעשתה הפעולה החינוכית ברוח החינוך של תנועות הנוער החלוציות. השפעתם של הקיבוצים במארישין הייתה המכרעת. הם שקבעו את אוסיו והיוו את כוחו העיקרי. אפילו, הרובע החמישי של המסורה, הודיע לשימשה והבלייכול, התחשב בכוח הזה והשתדל לעמוד ביחסים טובים אתו.

עשרים וששנה קיבוצים, שכל אחד מהם היה מסומן באות אחרת מהאלף- בית, היו מאורגנים בוועד-הקיבוצים. זה היה המוסד העליון הבינקיבוצי, שזוכר עלידי „הגורמים הרשמיים“. אך את עיקר העבודה מילאה המזכירות של ועד- הקיבוצים, שהורכבה מבאייכוחם של חמישה קיבוצים. המזכירות פעלה בשם הוועד, עמדה בקשרים עם כל מחלקות הקהילה, ייצגה את ענייני הקיבוצים בפני „הזקן“, וכן ניהלה את הפעולה בין הקיבוצים עצמם. בחזרה הייתה המזכירות מודיעה לכל הקיבוצים על חובותיהם, על חלוקת האספקה ועל פקודות „הנשיא“. פקודות אלו בייחוד הן שהיו המכוונות את חיינו והן שגרמו לחיסולה של מארישין. תחילה לא התערב „הנשיא“ בעבודתו של ועד-הקיבוצים; אך מזמן לזמן היה מציא פקודות, שאין לערער עליהן. אומנם, הקיבוצים חששו פחות מכלל שוכני הגיטו מפני „הנשיא“; ולא פעם קרה, שנציג ועד-הקיבוצים הושלך מחדרו של „הנשיא“ בשל נסיונו להתנגד לרצונו של זה ולהציג דרישות משלו.

באחד מימי אוגוסט שנת 1940 פקד פתאום „הנשיא“ לייסד מיליציה קיבוצית. כמה קיבוצים הגיבו על כך בחיך, אך רובם התייחסו לדבר בהסתייגות רבה. היה זה עניין עקרוני. יש לזכור, כי במארישין היו מיוצגות כמעט כל ההסתדרויות היהודיות: גורדוניה, החלוק, השומר-הצעיר, הציונים הכלליים, הנוער הציוני לפלגותיו, עקיבא, השומר-החדש, דורר, בית-ר, המזרחי, פרייהיים, פעל-יציון שמאל, נוער אגודת-ישראל, ויצ"ו, ברי-כוכבא — כל גוני הקשת של המפלגות היהודיות. לא היה זה מן הרברים הקלים להגיע לידי הבנה משותפת בעניינים הפנימיים של הקיבוצים, וקל לשער מה רב היה הקושי להגיע לכלל אחדות-דעות בעניין עקרוני. לפי הצו, חייב היה כל קיבוץ לשלוח 2-3 אנשים למיליציה. לא הכל הסכימו לכך. המתנגדים הקיצוניים ביותר לצו זה היו שני הקיבוצים של

* „משכות“ — תרגום ספולנית ("Kolonja dzieci"). הכוונה כאן לבתי ילדים. רבים מן הילדים היו יתומים או בניהם של „פליטים“ שנורשו לגיטו לודז' ממקומות אחרים.

** „קיבוץ“ — לפי דוגמת קיבוצי ההכשרה החלוצית שלפני מלחמת-השולם. הקיבוצים היו מאורגנים ופעלו לפי הסתייכות ומצא תנועה. מלבדם הוקמו גם מיספי קיבוצים עלידי נוצר שלא הסתייך לשום תנועה או מפלגה התארגן בתוך הגיטו למטרה זו.

*** בקיבוצים פעל „סידור עבודה“. לפיו נקבעו גם מודיכים ומחנכים לעבודה בבתי- הילדים.

השומר-הצעיר ושל דרור. שני הקיבוצים האלה לא זו בלבד שלא הסכימו, אלא גם נלחמו בהצעה להקים „מיליציה קיבוצית“ ולא נכנעו להחלטת ועד-הקיבוצים. לאחר שנוסדה המיליציה, לא שלחו את אנשיהם אליה ולא נבהלו מפחד תגישות של „הנשיא“. לצערנו, רוב הקיבוצים לא תבינו את הסכנה הרבה שצפונה היתה במשטרה קיבוצית זו; לא הבינו כי באופן זה ניהפך למכשיר בידי „הנשיא“, ועליידי כך גם בידי הגרמנים, שבודאי ינצלו את המיליציה הזאת לרעת ולא פעם נגד אחינו בנינו.

המאבק עם שתי הקבוצות המרדניות בענין מתן אנשים למיליציה נמשך זמן רב. ועד-הקיבוצים שלח כמה פעמים דרישות חמורות לקבוצות ב' (השומר-הצעיר) ו-צ' (דרור) ואיים להסיק את כל המסקנות, אך ללא הועיל. המשטרה הקיבוצית אומנם קמה ומנתה חמישים ושמונה איש, אך בה לא היו באי-כוח שני הקיבוצים שנתמרדו.

בראשית אוגוסט נתקיימה במארישיץ מועצת הקיבוצים. על סדר-היום עמד ביורר יחסם של הקיבוצים לכמה בעיות מדיניות וחברתיות בנינו וכן שאלת הפעולה התרבותית בנינו ושאלת האספקה. את המועצה הכינו זמן ממושך והכול ציפו לה. גורלם של 1200 איש היה תלוי בה. באווירה הגיגית נתכנסו כמאתיים צירים וכמאה אורחים סוחמנים. יומיים דנה המועצה, אך התקות שתלו בה לא נתקיימו. פתרון השאלות הסבוכות וקביעת יחסם של הקיבוצים לבעיות הגיוט ולסדריו לא הועלו במועצה. דבר זה קבע את ערכה של המועצה וכן את עתידם הקרוב של הקיבוצים.

המועצה הצטמצמה רק לבעיות הקיבוצים במארישיץ, כאילו שום דבר מלבד זה לא היה קיים, כאילו לא היו עלי-ידנו מאה ושישים אלף יהודים בנינו, מקפים תייל דוקרני ומשמרות גרמנים; כאילו לא נגעה עד לבם מצוקת אחיהם הבענים במרחק של כמה מאות מטרים.

המצב בנינו התמיד מיום ליום. זה כבר הודשים אחדים היה הגיוט סגור ולא היתה הספקה חופשית של מיצרכים. אומנם מחלקת התספקה של הקהילה הבנייה מיצרכי-מוון, אך חכמות לא תספיקה כלל להוין את כל תרטיבי הגיוט. המלאי, שרבים הכינו לעצמם, נמס מיום ליום. עבודה לא היתה. היו שלא יכלו לקנות אפילו את מנת המוון הזעומה שקצבו להם. כסף לא היה להם. הרעב השתלט יותר ויותר. עד כה לא הורגלו היהודים לרעוב ועל כן התגובות הראשונות היו מרד ותוקפנות. נתחוללו הפגנות רחוב. הפועלים תבעו עבודה ולהם. המשטרה התערבה.

בגיוט נמצאו שדות, שעובדו בידי הפולנים לפני שגורשו מן הגיוט. ליד השדות הללו היו מתגודדים אנשים, וכאשר הרגישו שמיספרם רב כדי כך שיוכלו להשתלט על המשמר, היו מתנפלים על השדה והיו אוספים לשקיהם ככל שיכלו לתלוש מן הקרקע: תפוחי-אדמה, סלק, גזר — כל הבא ליד. במשך שעה קצרה השחיר כל השדה מאדם. לא פעם קרה שהשוטר, בראותו את המתרחש לעיניו, היה בעצמו נוטל חלק בשוד.

במהירות הבזק פשטה השמועה בניסו, ששודדים את השדות, ליד כל שדה התגודדו אנשים. המשטרה היהודית לא יכלה לעמוד בפרץ. במשך שבוע אחד נתרוקנו כל השדות בקירבת העיר.

עכשיו הגיעה שעתם של שדות מארישין. אך במארישין לא היה כליכך קל לשדוד. כאן לא גרו אנשים פרטיים, כאן גרו חבורות. המרחק הרב מן העיר גם הוא השפיע על כך שהשודדים לא במהרה הגיעו לשדות מארישין. אך בקירבת מארישין נשדדו השדות לעינינו.

הדבר התחיל להדאיג אותנו מאוד. ההמון, שדעמו נטרפה עלינו מרעב, יכול היה כל רגע להתנפל גם על השדות שלנו. אומנם היהודים חיבבו את הקיבוצים וכיבדו אותם, אך הרעב הוא כלי-יכול. ואומנם, יום אחד, תוך כמה רגעים, ניצב מולנו המון סוער. פנינו אל האנשים והתחננו אליהם, הסברנו להם כי זוהי עבודתנו וכי בזיעת אפינו השגנו מה שהשגנו, אך ההמון גדל מרגע לרגע ואנו הוכרחנו לסגת צעד אחר צעד. פתאום התנפלו שניים מתוך ההמון על שיחי תפוחי-האדמה ואחריהם כל ההמון.

בימים הראשונים של דצמבר 1940 קיבלנו מכתב ממרדכי אנילביץ, שממנו נדע לנו כי ענייני היהודים בפולין כולה רעים ביותר. אם היו לנו ספקות, אם גם בווארשה יזקם גיסו ויאורגן גירוש, בא מכתבו של מרדכי ואישר את כל החששות. בחוזה נשתרר מצב-רוח קשה. סבורים היינו, כי בווארשה לא יעזו להתעלל ביהודים כפי שהתעללו בלודו, ושמשם אולי תבוא עזרת ההתנגות הראשית. הנה, אחרי קבלת המכתב, הבינונו שאין לנו לצפות לשום עזרה משם מלבד עידוד ומלים חמות.

בא הסתיו הגשום ואחריו החורף. שדות החווה נשמו והעצים המעטים שבחווה נתערטלו מעליהם. ירד שלג ראשון. החווה היתה שרויה בדממה ובעצבות. רוב האנשים עבדו ב„פלאצובקות“* של הקהילה, משום שעבודת-שדה לא היתה בימים ההם. בערבים, כאשר היינו חוזרים מן העבודה, היתה החווה מתעוררת לחיים. אך האסיפות נעשו עכשיו נדירות. הפעילות הרוחנית נחלשה. עבדנו בעקירת גדמי עצים בבית-הקברות היהודי ובחפירת תעלת ביוב. שתי העבודות הללו בחורף באדמה הקפואה היו מכלות את כוחות האנשים וגרמו לעייפות תמידית.

נוסף על כך הורע מאוד מצבנו הכלכלי. אוטנוס ירקות היו לנו די צורכנו, אך סיוט הרעב איים יותר ויותר. מנת הלחם היומית היתה 30 דקאגראמים (300 ג') ואלה שעבדו בעבודות הקהילה קיבלו תוספת של עוד 15 דק"ג.

ומעל הכל השפיע על מצב-רוחנו המצב בניסו. הרעב תאום ששרר בניסו בחורף [1940/1941] הפיל חללים רבים בין היהודים. הקרה הכריחה את דרי הגישו לשכב ימים ולילות במיטות. שום חומר-הסקה לא היה. כל בתי-העץ הריקים,

* סקומות-עבודה.

הסככות, נחטבו לעצי חסקה. משענות המדרגות בבתיים ומדרגות-העץ — הכל נחטב כלילות לעצי חסקה. לפעמים אי-אפשר היה אחר-כך לצאת מן הבתים בלי להעמיד סולם. מנות המזון היו זעומות ביותר, והשיחות על אוכל לא ירדו מעל הפרק ימים על ימים. כל אחד מאתנו ידע כי הוריו וקרוביו שוכבים עכשיו במיטותיהם נמקים מקור ומרעב, ושאי-על-פי שאנו דרים בקיבוץ חלילה לנו לברוח מן המציאות בניסו. דבר זה נתן אותותיו גם בעבודתנו ובמצב-רוחנו.

גם לחזרינו הציץ הקור. שבעה-שמונה חדרים היו לנו ולא קל היה להשיג חומרי-חסקה בשבילם. ככל הקיבוצים כן גם אנחנו „עשינו סדר“ במארישין וסילקנו מעל שטחנו ומעל השטחים הקרובים את כל בתי-העץ הריקים, הביקתות, הסככות וכדומה. עד שיום אחד קיבלנו אזהרה מן „הנשיא“ שינקוט אמצעים חמורים נגדנו אם נחזור על מעשים אלה. פעם אפילו נאסרו שניים מאנשינו, שנתפסו בשעת פירוק איות בניין-עץ, ורק התערבות מיידית מצידנו הצילה אותם מגירוש מן הניסו. בימים ההם כתבו אחרים מחברינו יומנים, והרי קטעים מכמה מהם:

1.1.1941

לפנינו שנה חדשה. מה תביא אתה? מאחורינו שבעה-עשר חודש ולפנינו העם. ועדת התרבות של החוזה אירגנה הערב נשף-זממור, שבו היה גם חלק רציני. את הערב אפשר היה לחשוב למוצלח, לולא היינו מזכירים להתחשב בקירבת הגבול, החייל הדוקרני המשמר הגרמני.

היום יום עבודה רגיל. אפרוריות של יום-יום. אחרי ארוחת-הערב התחילו ההכנות לתחרות בכלכלה מדינית. התחלקנו לשני חלקים והתחלנו בעבודה. על-יד שולחן אחד ישב הגדוד כולו משוקע בעבודה והכין הרצאות בכלכלה.

3.1.1941

כל היום השתוללה סופת-שלג. כאשר הלכתי לעבודה אולצתי להילחם קשה באיתן-טבע זה. שקעתי במטמורות השלג, קיפצתי על-פני גבעות וכל רגע מזכרח הייתי להתעכב כדי לנשום אוויר. אך אדם כשעזא בעל רצון, כחזו רב נגד איתני הטבע.

כאשר הסתכלתי היום בעד החלון בסופת המשתוללת בחוץ, התעורר בי הרצון לחיים משותפים של הגדוד. הייתי רוצה לראותו חוק, מלוכד, מסוגל להתגבר על כל סופות-החיים. דווקא ברגעים אלה של רוח משתוללת הייתי רוצה להעמיד מולה את כוח הגדוד המלוכד.

...הנה התיישבה קבוצת אנשים מן הגדוד סביב התנור והתחילה לקרוא. נדמה לי, שהם קוראים על המהפכה הצרפתית, ושוב נתעוררו בי הזכרונות מימי מחנות-הקיץ, שבילינו יחד. גם בהם נתעוררו זכרונות דומים.

יום זה פתח בחיי החווה דף חדש. מן החוות הוצאו שני אנשים בשל יחס לא-הוגן לעבודה. מלבד זאת הלו שינויים רבים גם כשאר העניינים בחווה ובקן.

4.1.1941

שבת היום, יום מגוה, בחדרי-השינה דממה. השעה חמש בבוקר. כל יום כבר מעורר השומר לעבודה את האופים, הרצפים, התפרים. היום אנו נחים לאחר שבוע של עמל. מותר לנו להאריך את הלילה. רק בחוץ מזרפת מגוה השבת. הרוח סוערת בלי הסוגות. יצאת אני מחדר-השינה, כדי להתחיל בעבודה. כבר מוזמן עלי לעמוד על רגלי. אבל אך יצאתי, וכבר מזכרתה אני לסגת. מוה של הרוח אדיר. הדרך מסוה שלג. לפני מטמורות גדולות של שלג. בקושי רב הגעתי למטבת. נזכרת אני, כי היום תהיה אסיפת מוקדשת ליום-ההסתדרות. כל הגדודים חייבים היו לבוא במלואם. אני מסתכלת החוצה. אין לראות סימן של דרך. האסיפה אבודה.

ארוחת-הבוקר כבר מוכנה. האנשים מופיעים מעט-מעט, מתרצים, אוכלים ומסתלקים. שבת הוא יום ביקורים בבתי הורים. האנשים מרוצים: טוב ששבת היום. לא היינו יכולים לצאת לעבודה במזג-אוויר כזה. בו ברנע נפתחה הדלת ומרשימים לנו חוזר מטעם ועד-הקיבוצים: לשלוח מיד שלושה אנשים לפינוי הדרך. נשקפת לנו סכנת ניתוק הדרך וזה ימנע קבלת אספקה. לאחר ויכוח קצר מסכימים כולנו שיש הכרח לנקות את הדרך. ובחץ מייללת הרוח, מטאטאת הכל בדרכה, אינה מניחה לצעוד צעד. להפתעתנו הגעימה באו בכל זאת הניכים. מעטים היו. לבנים משלג.

אסיפת הקן לא נתקיימה כפי שחזינו מראש. לא באו כל האנשים. כך נתכנסה אסיפת החוה. יש הרבה לתקן. עבודתנו כונן האחרון ירדה פלאים. החוה שקועה בוהמה. יש מדריכים המתרשלים בעבודתם החינוכית. המועצה דגת זמן רב ובסוף החליטה לשנות את כל כיוון העבודה. שניים הוצאו מן החוה ומן הקן.

8.1.1941

מתקרבת השעה האחת-עשרה. בדרך-כלל ריק חדרי-האוכל בשעה זו. אך היום, לקראת התחרות המתקרבת, שינו מן הנהוג וכמה אנשים יושבים ורשמים. התנועה ממש מתחילה רק אחר ארוחת-הצהריים, כאשר האנשים חוזרים מן העבודה.

אחרי ארוחת-הערב מתחילות ההכנות לתחרות בחוגים. העבודה מתנהלת בצורה כזאת: קוראים קטע יחד ואחר-כך דנים עליו ואחד שואל את חברו שאלות שונות. התחרות הניעה את מחשבותינו והכריחתנו לחשוב. לאט-לאט חולפת הרצינות ומתחילים להתלוצץ. ניכר שהאנשים מתביישים בחוסר ידיעותיהם ומשתדלים לחפות על כך בהלצות. אך ניכר רצון כן לעבודה. מעט-מעט מתפור החוג ורק קבוצה קטנה נשארת ליד התנור ומשיחה בענייני הקיבוץ.

9.1.1941

לילה. האנשים שקועים בתרדמה חזקה לאחר יום-העבודה הקשה אתמול. עבודה גופנית ועבודת רוח. שעות השינה חולפות במהרה, כבר מתחילים השומרים לעורר אנשים פה ושם ומחזירים אותם למציאות, לגיטו ול-30 דק"ג לחם...

פייבל פודה (פורמסקי)

אנשים מתחילים להתלבש בקדחתנות לאחר שעוררו אותם המש פעמים. הערב תיערך התחרות. התכונה הקדחתנית אליה בולעת את כל שעות הפנאי של האנשים. מיבצע התחרות עשה את שלו. האנשים הקיצו סך התרומה שהיו שקועים בה בשבועות האחרונים. כולם חדורים רוח-התחרות ורצון להוכיח מה שהשיגו במשך זמן ההשתלמות.

וכבר נדמה היה כי אנשינו נגמלו מעבודה רוחנית. היום עשו מאמץ. כל היום ערכו רשימותיהם וזכרו בדברים ששמעו לפני זמן רב ושקעו אי-שם, ועכשיו יש להוציאם לאור היום; והרבר עלה בידם. בערב הגיעה התכונה לשיאת. כמו בכל יום באו גם הערב החניכים. מרגע לרגע גדל המתח לפני התחלת התחרות. האנשים סקרו סקירה אחרונה את ידיעותיהם והשליכו את החסר. שעה שאני מסתכל עכשיו בגודו, נראה הוא לעיני אחר לגמרי מאשר תמיד. עכשיו הוא במלוא כוחו וכך הייתי רוצה לראותו תמיד. אבל התחרות נדחתה. איזו אכזבה...

10.1.1941

יום שישי יום-העבודה הנעים ביותר. למן הבוקר מלווה אותך המחשבה על יום המנוחה הצפוי לך. האנשים הנמצאים בבית יושבים וכותבים. עדיין עסוקים הם בהכנות לתחרות. אמש עמדה להתקיים התחרות, אך נדחתה מחוסר אנשים. קצתם היו חולים וקצתם הלכו לבתי הוריהם ללילה ושוב היה הכרח לדחות את התחרות. אבל מאז תיערך התחרות בלי לשעות למיספר הנוכחים.

11.1.1941

היום התקיים יום-ההסתדרות. שנדחה זה פעמים אחדות. זו הפעם הראשונה לאחר הפסקה ארוכה נתכנס הקן כולו. לא ידענו, מה מצבו. באו החניכים, שנתקבלו לקן. הם היו מלאי חיים.

...זו השנה השנייה למלחמה שאנו חיים בה ושישנתה אה פנינו תכלית השינוי. היא עשתה מאתנו אנשים רדופי-חיים, אנשים שבהם משתקפת מלחמת-החיים הקשה בין החומות הצרות של הגיטו. אנו, אף-על-פי שאין אנו חיים בגיטו ממש, חיים אנו בכל זאת בחוג צר ומוגבל. תנאי החיים הגיעו גם אלינו. נעשינו אנשי-גיטו...

בערב התחילה התחרות שציפינו לה זה ימים. היא צוררה אותנו והכניסה בנו רוח-חיים. כבר מזמן לא חווה הנדוד חוויה כזאת. היום היה היום הראשון לתחרות. אפשר לחשבו למוצלח מאוד. כל אחד התאמץ להוכיח את התעניינותו ולהראות שאינו נוסף מאחרים בדיעותיו.

12.1.1941

חיים אנו בשעת ריאקציה שחורה ביותר. האנושות נאנקה תחת עקב הברזל של המשטר הנוכחי ושל השפלות האנושית. כל העולם נהפך לעיי מפולת תחת לחץ הטכניקה המלחמתית החדשה. העולם נעשה לבית-מטבחיים ולבית-כלא. ואנו חיים כלואים בכברת-אדמה צרה כנידונים... מקיף אותנו תייל דוקרני כמבחנה-ריכוז. סביבנו עומדים חיילים סווייזים ושומרים ששום אסיר לא ימלט חלילה.

חושך עדיין בחוץ ואני שוכב ער בסיטתי ומהרהר במצבנו. עייף אני מאוד, אך מחשבותי מדריכות את מנוחתי ומעלות לפני מחזות-בלהות. שומע אני את קול נשימתם הנוחרת של היטנים, נזכר אני במאורעות השבוע האחרון, מה רבו ספרי שמתו מרעב ומקור במשך השבוע. נזכר אני בהפגנת שערכו אתמול נשים הולות, קפואות וזוכות לפני בית-החולים בלאנגביצקת, בהתנפלות השוטרים על המפגינות ובמאסרים. מי תיאר לעצמו שעל ראשו של עם אחד יכולות לחול כליכך הרבה צרות.

ואף-על-פי-כן אסור לאבד תקווה, יש לעבוד ולעבוד! אלא שספרים אין ופנאי אין. ולמרות הכל אנו לומדים. היום נסתיימה התחרות בכלכלה המדינית. בשעת תשע בערב התחילה התחרות. שני הצדדים (שני תלמי הגדוד) שאלו שאלות והשיבו תשובות. כאשר נסתיימה חליטת השאלות שאל יחיאל כמה שאלות יסודיות. התחרות הצליחה, אך ההתכוננות הייתה מועטת. ניכר היה שהאנשים לא הרבו לעבוד בשדה זה. התחרות גילתה מה הם החסרונות של כל פרט ופרט וזה נתן לנו דחיפה לעבודה נוספת. סיימנו בשתיים-עשרה בלילה.

התקרב הפרק האחרון בתולדות עשרים ושבעת הקיבוצים במארישין. כבר מזמן נפרצו שמועות על עתידם. ידוע היה כי המשטר בקיבוצים לא נשא חן בעיני „הנשיא“ ובעיקר בעיני הפקידות במארישין, שעשתה הכל כדי לחתור תחת קיום הקיבוצים. הקיבוצים לא היו השותפים המתאימים לעסקיהם האפלים. בימים הראשונים של ינואר 1941 נתקיימה ישיבה במארישין, בה החליטה האדמיניסטרציה של מארישין בתיאום עם „הנשיא“ לשנות את „סבנה“ הקיבוצים ולהתאימם לצרכים החדשים של מארישין, לרומקובסקי בחוצות היו עכשיו פלוגות-עבודה שתעמודנה לרשותו.

רומקובסקי לא פיקפק כלל כי הקיבוצים יסכימו וייכנעו. הוא לא האמין שהאנשים יכולים לוותר על תנאייהם הטובים יחסית ולחזור לגיטו, לבתי הוריהם. רומקובסקי הציע כי ס"מ 1200 חברי הקיבוצים ייווצרו כמה פלוגות-עבודה בפיסקחם ובהנחלתם של נאמני „הנשיא“ (במובן מתוך המשטרה היהודית) ולשנות את השיטה הנוכחית של עצם קיום הקיבוצים והמוסדות העצמאיים שלהם.

העניין היה גלוי וברור. אפילו ועד-הקיבוצים, שלא תמיד הבין את המצב לאשורו, תפס הפעם את הסכנה שבדבר, ותבע את עצמאות הקיבוצים ואת איר-ההתערבות בענייניהם הפנימיים. לאחר משא-ומתן קצר החליט ועד-הקיבוצים להתפטר ולסור את האנשים. בשישה בינואר 1941 הופיע החוזר האחרון של המזכירות ובשנים-עשר בחודש חדל ועד-הקיבוצים להתקיים. יום אחד במחצית השנייה של ינואר עזבו החברים של עשרים ושבעת הקיבוצים את בתיהם ואדמתם במארישין וחזרו לבתי הוריהם. חרפה כזאת לא ידע רומקובסקי עד כה, וגם לא אחר-כך. בעד „חוצפה“ הזאת שילם לנו בכל הזדמנות.

מארישין שממת. נשארו רק הילדים, המושבות וחלק מן הקבוצות. הקבוצות שנשארו היו קבוצות של נוער בלתי-מפלגתי, שנתארגנו מאליהן בחקופת אירגון הקיבוצים.

הנשיא" לא יכול היה לשכוח זמן רב את המעשה המרדני של הקיבוצים. כמה שבועות לאחר היסול הקיבוצים נתפרסמה ב"געטאָ-צייטונג" (עיתון הגיטו) הרשימה הזאת: „מכיוון שלא כל הנוער שהיה במארישין היה מורכב מיסודות סתאיים, החליט הנשיא לעשות ניתוח מכאיב, שכתוצאה רובו של הנוער הזה סולק ממארישין והוכרח לחזור לבתיו“.

כענה חיו החלוצים במארישין, עבדו ופעלו, וכוז רשמו פרק מיוחד בחיי הגיטו. אך פרק זה נסתים, הנוער בגיטו עמד עכשיו לפני תקופה חדשה וחיים חדשים.

שנת-החיים במארישין עשתה את שלה. קשה היה מעתה להתרגל לחיי המספחה. הסרה לנו בעיקר התבונה, חסר הקיבוץ. אך מוכרחים היינו להתרגל לתנאים שנשתנו. ואף-על-פי שעתידו של הגיטו לוס היה בערפל, מכל מקום הבינונו, כי קיבוצים לא יהיו עוד בגיטו ולא נחזור עוד לתקופת מארישין.

המציאות שמצאנו בבתינו היתה טראגית ביותר. הביקורים אצל ההורים, ואפילו היו תכופים ביותר, לא יכלו להמחיש לנו את המצב לאמיתו; מה עוד שתגורים, לרוב, העלימו מאתנו את מכאוביהם. עכשיו נוכחנו עין בעין מה פירושם של חיים בגיטו. הרעב הדר לכל הבתים, החורף היה חמור והקירות בחדרים היו מכוסים כפור. אפילו החוקים שבין היהודים נשברו ונחפכו לזקנים, המחכים ליום מיתתם.

זו היתה המציאות כשחזרנו הביתה לאחר שהקיבוץ פוזר. אבל נשאר לנו הקן, שאותו אי-אפשר היה לפזר. ידענו גם ידענו, שהקן הוא עכשיו „רכושנו“ היחיד, וכי יש לשמור עליו מכל משמר. אבל כיצד? הכתובת של הקן אבדה עם פיזור הקיבוץ. היה הכרח להשיג מעון ורק אחר-כך לחשוב על עבודת הקן.

לא הרחק מן החווה, שוב על-יד גדר-התייל, מצאנו שני חדרים. יחד עם שאר המסתדרות הציוניות קישטנו את החדרים הללו והועדנו אותם למעון הקן.

כבר אי-אפשר היה לחשוב על עבודה בקנת-מידה גדול, כדרך העבודה בקיבוץ. הרבה גורמים גרמו לכך. הרעב והקור הכבידו עד מאוד. הנוער בגיטו היה מדוכא, מיאוש ורדום. תנאי העבודה בקן היו קשים: לא היה במה להסיק את שני החדרים, וגם קירבונו לגדר-התייל הפריעה. ואחרון-אחרון: חסרו מדריכים, ואילו חברי הקן עצמם היו לעתים קרובות עסוקים בטיפול בהוריהם, שרבים מהם היו חולים וזקוקים לעזרה. ואף-על-פי-כן לא הפסקנו את העבודה, אפילו בימי קרה גדולה וסערה חזקה, והיתה זו אולי התקופה היפה ביותר בעבודת הקן, בשנים 1940—1941, כאשר על הגיטו ניתכו המלומות הראשונות בצורת רעב וקור.

בני-המדבר, הצופים והבוגרים, רעבים וצפודים מקור, היו מתכנסים בקן מכל קצות העיר. כדי להתחמם היינו מתחילים את האסיפות ב"חורה" ממושכת וכך גם היינו מסיימים אותן. בשעת האסיפה היינו עורכים לעתים תכופות משחקי תנועה, ולא פעם היינו מפסיקים את השיחה ורצים לאורך קירות החדר כדי להתחמם וחוזרים ויושבים לשיחה. ויושבים היינו באדרות, בכסיות ובאונגיות. כמה חיים

ואמונה נסכנו בימים התם בשמחות האומללות של הילדים ובגיהנומים והפגישות בקן, על אף התנאים הקשים, היו קרן-האור היחידה שהבליחה באפילת הגיטו, ועם בוא האביב נפתחו אפשרויות להפעלת הקן ולהגדלתו.

אך יום אחד באנו — והנה על דלת הקן מתנוססת הותמת המשטרה. המשטרה היהודית החריטה את המעון ומטרה אותו למגורים לאנשים פרטיים. הפעם אי-אפשר היה אפילו לחלום על מעון אחר, היה הכרח בעבודת מחתרת. אישה נערוך עכשיו את אסיפותינו?

כמה שבועות שבתה עבודת הקן. אסיפות לא היו, רק יחידים היו נפגשים. לבסוף החלטנו לקיים את אסיפותינו בשדות, בגנים, במגרשים ריקים, בבתים הרזים וכד'. בכמה מקומות בעיר סצאנו פינות מתאימות, שחילקנו בין השבטים והגדודים; וכך חזרנו לעבודה ה"גורמאלית" של הקן.

בסוף הקיץ נפוצו שמועות על גירוש תושבי הגיטו לעיירות הקטנות ואפילו דובר על חיסול הגיטו בכלל. הגיטו היה מבודד כליל ואי-אפשר היה להשיג שום ידיעות מבחוץ. איש לא העלה אז על דעתו ולא יכול היה לשער עדיין מה פירושו של גירוש או העברת.

בינתיים במקום גירוש מן העיר החל גירוש אל העיר. בסוף אוגוסט העבירו דרך רחובות הגיטו כמה אלפי צוענים לגוש-בתים מיוחד, שהוכן למענם במיוחד על גבול הגיטו והעיר. היו שם למעלה מעשרה בתים, שהיו מוקפים גדר צפופה של תיל דוקרני ותעלה ברוחב ובעומק של שני מטרים בערך. הכניסה לגוש-בתים הייתה דרך הגיטו בלבד.

יום אחד הודיע מישנו משלטונות הגיטו לאחים פאצ'ירובסקי, שעסקו בעריכת ההלוויות בגיטו, שעליהם להופיע יום-יום עם עגלתם במחנה הצוענים. את הפקודה היה הכרח למלא. העגלה הייתה מופיעה יום-יום בשמונה בבוקר והייתה מוציאה משם בממוצע שנים-עשר חללים, על הרוכ תלויים. אחד מן האחים פאצ'ירובסקי סיפר לי אחר-כך, כי תכופות היה קורה, שהעגלה הייתה באה ולא היו גופות. לחזור עם עגלה ריקה לא הרשו להם. היה עליהם לחכות, עד שהגרמנים היו מוציאים שנים-עשר צוענים מן החדרים והיו תולים אותם על אנקולים, שנועדו במיוחד לתפקיד זה. את הגופות היו מטילים לעגלה בעודן חמות ואז הורשו האחים פאצ'ירובסקי לנסוע. את הגופות היו קוברים במקום מסוים בבית-הקברות היהודי. פעם אחת ויטלו על העגלה שלושים גופות של ילדים צוענים, שזה עתה ניתלו. בשעת קבורתם, קם ילד אחד על רגליו, הייתה רוח חזקה והילד החל להתאווש. הקברנים הודיעו על כך לגסטאפו.

כדי להחיש את חיסולם של הצוענים, שכרו הגרמנים את כל השמשות בחלונות הבתים בחודש דצמבר כשהחורף היה בעיצומו. בינואר 1942 חוסל מחנה הצוענים. לאחר שלושה חודשים נשארו רק כמה מאות מששת האלפים שהובאו. אותם הוציאו מן הגיטו.

אחר-כך התחילו להכניס לגיטו יהודים. באוקטובר 1941 הגיעו לגיטו יהודי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה — יחד כ-20,000 איש. תנאי המגורים לא השתנו

לטובה, הומיירסקה לא חיו בגמצא והגיטו הוכרז לקבל עוד עשרים אלף דיירים. ואף-על-פי-כן הגיטו נרצע למראה הבאים. הסיקו מכאן, שגירוש לא היה. אך דווקא בינואר 1942 התחיל הגירוש הראשון הגדול מגיטו לודז'. הגרמנים דרשו תחילה לשלח מן הגיטו רק עשרת אלפים איש. אלפי יהודים היו מקבלים יום-יום פקודת גירוש, ברחובות הילכו שורות אנשים עם צרורות על גבם. כבר הוצאו כעשרת אלפים איש, וכל יום הוסיפו להגיע אלפי פקודות-גירוש לבתי היהודים. הגיטו הבין, כי מתקרב זמן-ההיסול.

באותם ימים הגיע הרעב לשיאו. מיספר המתים עלה למאה ושלושים ביום. ידי הקברנים היו מלאות עבודה. דעתם של הבריות נטרפה עליהם מרעב. באחד הימים קרה מקרה, שאיש אחד, פקיד מהוגן כקחיילה, התגפל על גערה ששגאת לחם בידה, רצחה וברח עם הלחם.

גם בין חברי הקן היו קורבנות הרעב והמחלות. מתו צונ מגדוד, הסגנת ואברהם קידליק מגדוד, אבירים". מתם ויצע את כל הקן, משום ששניהם נמנו עם פעיליו. אברהם קידליק היה הרוח החיה בחוה ובקן. הוא היה בין ותיקי הקן בלודז' וחברי קיבוצו כבר היו בארץ.

בחמישה-עשר במאי 1942 נסתיימה האקציה הראשונה הגדולה בגיטו לודז'. כשירים אלף יהודים היו קורבנותיה. עבר זמן והגיטו עדיין חי את הזעזועים של החודשים האחרונים. הזכרונות לא נתנו מנוח לא ביום ולא בלילה. רוב תושבי הגיטו סיכו את אוכרן קרוביהם, המשפחות השכולות עדיין לא התאוששו.

אך כוס היגונים שלנו לא מלאה. בארבעה באוגוסט הגיטו עד שערי בתי-החולים מכונות גדולות עם קרונות נגררים. במהירות הבזק הטילו למכונות את החולים זה על גבי זה. היו שהספיקו לברוח, היו שקפצו מן החלונות, קצתם לבשו סיגרים לבנים וניצלו, משום שנחשבו מטפלים או חובשים. נודע הדבר בכל הגיטו ויזכנו נחרדו.

עוד באותו יום הקהיל, הנשיא" את כל תושבי הגיטו לכיכר לטומיירסקה ונטא נאום לפני אלפי היהודים הנאספים: „יהודים, הקריבו את ילדיכם למען הגיטו; נלא — נאכר כולנו". בכי האמהות ענה לנאום. האמהות לחצו אל לבן את ילדיהן ונפרדו מהם.

בערבו של אותו יום הודבקו מודעות על קירות הגיטו, שהודיעו, כי בפקודתו של ה־אלטסקה דר יודן" הוכרז הסגר על כל תושבי הגיטו לשבוע ימים. במשך הימים הללו אסור לצאת מן הבתים. התחילה הסלקציה. כל המשטרה היהודית גויסה. לכל הצד נכנסו ארבעה אנשי גסטאפו, בליווי שוטרים יהודים. עם יריית-האקדה נצטוו כל דרי הבית לרדת לחצר. כאן בוצעה הסלקציה לפי „רכסס—לינקס" (זה ליסין וזה לשמאל). במשך שבועת ימים הוצאו מן הגיטו כעשרים אלף איש.

במשך כל הקיץ של שנת 1941 לא נפסקה עבודת הקן, אם גם לא היתה שיטתית ולא אינטנסיבית ביותר. באותם ימים ניהלנו חליפת-מכתבים עם וארשה (מרדכי אנילביץ' וטוסייה אלטמן), עם זינבה (מרדכי אורן ונתן שואלבה) ועם

גליל לודו (קאליש—זדונסקה-ווליה). הקשר עודד את רחנן. הגיעו אלינו חבילות מעטות וקטנות מדגבה ולעומת זאת ידיעות מועזות ממיספר חברים במחנות-העבודה ולהם לא היה לאל-ידנו לעזור.

בסוף התנהלה העבודה מאסיפה לאסיפה. פעילות בגדודים לא היתה. בסוף הקיץ הבינונו, שאם לא יהיה לנו מעון, הקן ייהרס. במשך כל הסתיו חיפשנו מעון, אך פתאום באו הגירויים ושינו הכל. נדמה היה, כי הכל ירד לטמיון. רבים מן המדריכים והחניכים נורשו. עוד חודשים רבים לאחר הגירוש לא יכלו האנשים לחזור לאיתנם. היתה זה המקרה היחיד בניטו, שקננו חדל להתקיים (מלבד תקופת החיסול של הגייטו בשנת 1944 עבד הקן אפילו בימי הגירויים השונים).

בסוף שנת 1942 נמצאה בניטו כבוצה של שומרים-פליטים מקאליש, זדונסקה ווליה ופאביאניץ. הם כבר היו בניטו כמה חודשים, אבל לא היה קיים שום קשר בינינו. לאחר הגירוש הגדול התחילו הבוגרים של הקן בהשפעתם והודות להם לגלות מחדש התעניינות בפעילות התנועה. צעירים אלה, מחוסרי בית ולמדי שכול ויתמות, ביקשו אצלנו מעט חום של משפחה ומיקלט. הקשרים הראשונים היו מקריים וסוגבלים לחליפת זכרונות משותפים מימים עברו. אך כאשר התכנסה לאחר הפסקה ארוכה אסיפת בוגרי הקן, היתה זו ההודמנות הראשונה בה יכולנו כולנו להכיר את השומרים מערי השדה. אך היתה זו גם אסיפה טראגית מאוד. רק עתה יכולנו להיווכח עד כמה דללו שורותינו. מחצית אנשינו חסרה. האסיפה נצרכה בדירת השומרים מזדונסקה ווליה, וגם לכך היתה חשיבות לעבודה העתידית. ישבנו על המיטות, השולחנות הרוצפה וניסינו למצוא שפה משותפת. כולנו הרגשנו, כי באסיפה הזאת תלויים דברים רבים. הרגשנו כי היא חייבת להביא מפנה בחיינו ובחיי הקן. אף-על-פי שכולנו היינו מתנועה אחת וקשרו אותנו ערכים משותפים רבים, בכל זאת היה כל אחד מאתנו עולם בפני עצמו, משום שכל אחד נשא על שכמו נטל של עיגולים ושיעבוד במשך שנים אחדות. שמות הערים, שמתן באו האנשים, פירדטם היה תוהם של עגות וטראגדיות.

התבנה ההודית באה קודם שפיללנו לה. מישהו התחיל לפזם בחשאי שיר... סגרנו דלתות ותריסים. לקטטה הצבנו משטר. שוב היינו יחד ובהתלהבות שרנו „עוד לא נותקה השלשלת“. האנשים התחילו לדבר וכולם באותו סגנון: על אף הכל לחיות ולעבוד בכל התנאים. הנוער בניטו מצפה לנו.

חלף המשבר. אין ספק, כי חלקם של השומרים מערי-השדה היה רב בתמורה שחלה בנו; הם חיזקו אותנו והחזירונו לחיים. הם-הם שגרמו לכך, כי האסיפה הראשונה לא נהפכה לשיחת-אבל-וזכרונות, אלא לחשבון-נפש נוקב החלטות חדשות.

לאחר אסיפה זו לא היו עוד ספקות, אם יש לחדש את עבודת הקן. השאלה היתה: איך ועם מי? שאלה אחת בלבד היתה פתורה: המעון. לשומרים הפליטים ולאוריהם היתה דירת מתאימה לכך. בשביל האנשים שלא היו להם הורים הקמנו שני שיתופים, אחד לבחורים ואחד לבחורות. בדרך זו השגנו שתי דירות, שהיו רכוש התנועה.

האסיפה השנייה של הבוגרים דנה בשאלות המעשיות של הפעלת הקן. היה צורך לאסוף את שרידי הגדודים ולארגנם מחדש. יהודה ארסטד נבחר כמדריך גדוד, "מגוף" ופייבל פודמסקי — כמדריך גדוד, "לחורץ". כן נבחרה הנהגת הקן. הכל היה מוכן, רק אנשים חסרי; כי קן אינם מהווים בוגרים בלבד, אלא צופים בוגרים, צופים צעירים ועדת בני-מדבר. לא עבר זמן רב ומאמצינו הוכתרו בהצלחה. יתר על כן: זומנה לנו הפתעה נעימה. כאשר חיפשנו את השרידים שנותרו מן הגדודים, נתברר כי חברי השכבות הצעירות מתכנסים כבר זה זמן רב ואפילו מנהלים איזו עבודה וקצתם אף החליטו לחפש את אחד המדריכים הוותיקים, שיצור להם בעבודתם.

שמחתנו הייתה רבה. ראשית, מצאנו את שביקשנו. שנית, נוכחנו שיש טעם לעבודתנו. אם בתקופה כה סוערת בנינו הוכיחו הצעירים הללו, כמעט ילדים, מה הרבה כוח ואמונה, שיכלו על דעת עצמם להתחיל בעבודת המחותרת — סימן הוא שיש לשם מה ולמען מי לעבוד.

הגיע החורף 1942-43, החורף השלישי בנינו. כמשך זמן קצר הצלחנו לאסוף את כל אנשינו. העבודה נעשתה בחשאיות גמורה. בחרנו את האנשים הבטוחים ביותר. האסיפות נערכו בדירות פרטיות. רק דירות מעטות כאלה היו שהתאימו לתפקידן, ועל כן הכרחי היה לאחוז באמצעי זהירות מיוחדים. אך ההתלחבות והמסירות לעבודה היו לאין שיעור. למרות הסיכון שבדבר ערכנו את אסיפותינו תמיד במקום אחד, שמרנו על מלוא הזהירות. האנשים היו עושים הכל, כדי לא לעורר חשדות. היו מתאספים אחרי-אחד, נכנסים מצודדים שונים של החצר ובשעת האסיפה היו תמיד עומדים שני אנשים על המשמר.

הניכיון, כמו לפני שנתיים בחווה, היו מוכנים לכל עבודה, לכל קריאה של הקן. הם היו מלאי מרץ ותאביר דעת.

הבינונו, כי הזמן והמקום, שבהם חיינו, תבעו מאתנו עבודה אחרת, שיטה אחרת ותוכן אחר, משהיינו רגילים אליהם עד כה. ידענו יפה, כי העתקה פשוטה של שיטת העבודה מלפני המלחמה כבר אינה הולמת את תנאי המציאות. הבעיות החינוכיות העסיקו אותנו מאוד, ולא בלבד את המחנכים, אלא את כל גדוד הבוגרים. באסיפות ובוויכוחים בעיתוננו ובשיחותינו, בכל הודמנות דגו באותו ענין. היינו סגורים ומסוגרים בנינו, אופקיני נצטמצמו עד מאוד. שום ידיעה מן החוץ לא הגיעה אלינו. ידענו רק שאיי-אפטר לחגך עוד כפי שהיננו עד כה. אבל איך כן לחגך?

ובינתיים המצב בנינו נעשה גרוע מיום ליום. החיים נמנו ממנת-אוכל אחת לשניה, האנשים הגו באוכל מן הבוקר עד הערב. כמעט כל שניתן למאכל נמדד ונשקל בבתים למנות שוות חזילק בין בני המשפחה. לאב לחם שלו, לאם — שלה ולבן — שלו. וכן הסוכר, הריבה ומה שניתן במנת-המוזן הועזמה. לכל אחד במשפחה היה מקום שלו וכלים שלו, בהם היה שומר את מנתו. לא פעם קרה,

שאב אכל את מנת בנו או לחיפך. במשפחות כאלו היו אנשים נרשאים אתם בשקיות את מנותיהם לכל מקום שהלכו. אך גם השמירה המעולה ביותר לא הצילה. מנת-המזון לא הספיקה לצורך הקיום. נפוחי הרעב רבו מיום ליום. וב„רסורטים“ (הסדנות בגיטו) לא נתנו לנוח. הקומיסארים בכובעי-משטרה ובסורטים עם האות ו' (וירטשאפט) סובבו בחדרי בתי-החרושת והשגיחו על התפוקה העבודה נמשכת עשר שעות ביום. לא היו מחוסרי-עבודה בגיטו. כל הגיטו, זקן ונער, עבד. אין פלא שהמוות התהלך מבית אל בית כאורח קבוע.

במציאות זו לקחנו על עצמנו לחדש את הקן ואת עבודתנו החינוכית. שלוש היו המטרות, שהצבנו לנו: א. לאמץ את ידי הנוער שלא יתמוטט מבחינה רוחנית באווירת זו של רעב וכמיהה מתמדת לאוכל לשובע. ב. להסתייג מן החוגים האחראים למצב ולסדר השורר בגיטו; להבהיר את תפקידם של דומקובסקי וגורוויץ, כעוזרי הגרמנים. ג. לחנך תברים נאמנים לעם ולתנועה.

הקן התאושש במפתיע. הניכר הקן חזרו לגדודיהם והתחילו בעבודה סדירה. התחלנו לחשוב על הרחבת הקן. לא היה קל להחליט על כך. העבודה שלנו נעשתה במחתרת. בגיטו היו כלשים ומרגלים שעבדו בשירות ה„קריפו“ (קרימינאל-פוליציי — הבולשת) ולמרות כל הסכנות תאלו החלטנו להגדיל את הקן; והיטבנו לעשות. חברי הקן החדשים נעשו במצורת מסורים ונאמנים לא פחות מן הוותיקים. גדוד „לחורין“ גדל כדי המישים איש. היה הכרח לחלקו. הפעם באו לעזרתנו החברים החדשים. שאתם באו גם דירות חדשות. לאביו של יהודה מינצמאכר היתה מאפיה ריקה. שם היינו עורכים את אסיפות הגדודים. ולפעמים אפילו את אסיפות הקן כולו. חדרנו לשדרות חדשות של הנוער. נעשינו מקום מיקלט ומשען לעשרות בני-נוערים. באביב 1943 מנינו שוב 150 איש, ועוד הוסיפו לבוא חדשים. כל שלושת הגדודים עבדו. בין הבוגרים התנהלה עבודה השכלתית רבה. לעתים מוזמנות תיינו מוציאים עיתונים. גם שאר הגדודים היו מוציאים עיתונים. ביולטינים מדעיים ושאלונים בתחומים שונים. כל יום לאחר העבודה ב„רסורטים“ היו אנשינו נפגשים וסבלים את זמנם יחד. לכל גדוד היו מוסדות משלו והחברים עבדו בהתלהבות ובמרץ לא שכיה. יוזמת החניכים נראתה על כל צעד והתוצאה היתה עבודה עצמית רצינית של הקבוצות והגדודים. גדוד „לחורין“ החליט לאסוף ספריה בעביל הקן כולו. אספנו כסף לקניה והלכנו מבית לבית אל ידיים וקרובים וביקשנו ספרים. הקימונו את הספריה. גדוד „לחורין“ מסר לרשות הספריה אחד מן החדרים המוסווים ביותר. כמאתיים ספר רוכזו במקום; אוצר גדול הן מבחינת חכמות והן מבחינת איכותם של הספרים. בכל גדוד פעלה ועדת עזרה. תפקידיה היו רבים ומסועפים. למרות האפשרויות המצומצמות הוגשה העזרה לחברים במקום שנדרשה. אחד חלה וזקוק היה לסוכר, שני הלך בלי נעליים, שלישי נצרך לזריקות שאפשר היה להשיגן מחוץ לגיטו. עבודת הקן בתחום העזרה ההדדית היתה אחד הדפים היפים בתולדותינו בימי המלחמה.

ועדת התרבות פעלה בתחום התשתלמות ובהכנת מיבצעים תרבותיים שונים. בשנת 1943 ערכנו נשף כ' בתמוז ובו העלינו זכרם של הרצל וביאליק. אחר-כך ערכנו מסיבת ראש-השנה תשי"ד. נתכנס כל הקן והנשף שימש פתיחה לשנת

העבודה החדשה, האנשים עבדו וקראו הרבה. את תוכניות העבודה ערכו לא בלבד המדריכים, אלא גם החניכים שהביעו בשאלונים ובשיחות מיוחדות שנערכו לשם כך את רצונם בתחום ההשכלה, גודל „לחוריק“, למשל, ערך בקיץ 1943 תחרות בדיעות על המזרח הפתיק. לאחר הבנות ארוכות ויסודיות נערכת התחרות הגדול הזמין את כל הקן. על הקירות של החדר נתלו תמונות, טפוח ותסאורות על הנישא. בפתחה התקיים מיסקר, כשכל הגדוד לבוש חולצות לבנות. לאחר שירת „תחזקנה“ נתיישוב סביב השולחן הירוק מדריכי הגדוד והמומחים. כאשר העפת עין על הנאספים באולם, קשה היה לך להאמין שאתה נמצא בניטו וכי האנשים הנאספים ניוונים במנות רעב. לתחרות הוזמנו גם כמה נציגים של ההסתדרויות הציוניות האחרות.

אף-על-פי שחקשר בין תנועת-הנוער נפסק, בכל זאת נפגשו פעם בפעם באיכות ההסתדרויות השונות במטרה להגיע להבנה הדדית. ואולם לאחר מאורעות מארישיון כבר לא הרשנה הבנה מלאה. בוצע-הפעול הציוני, שהיה קיים לכן ראשיתו של הגיטו (אנו לא השתייכנו אליו), היו תברים שונים, היו ביניהם כאלה שלא זו בלבד שלא היו מוכנים לנקוט עמדה מתנגדת כלפי „הוקן“ ומדיניותו לגבי הגירוש והסו לגרמנים, אלא תבעו מדיניות של לויאליות ואי-התערבות.

התנועה היחידה שאתה עמדנו בקשר קהמיר ועם אנשיה היינו נועצים בעניינים רבים היתה „דרורי“. היינו מומינים אותם לפעולותינו וכן נהגו הם אתנו. עם הגורר הקומוניסטי היו לנו קשרים אישיים. כמה פעולות עשינו יחד אתם; לדוגמה: שביתות נגד השלטונות. אבל לפעולות אלו היה אופי מוגבל מאוד. רק בתקופה האחרונה של הגיטו הגענו אתם לשיחות-פעולה הדוק יותר ובתקופת חיסול הגיטו קבוצה אחת שלנו בנתה עם הקומוניסטים מיקלט משותף.

בראשית 1944 הונחתו על הגיטו המהלומות הראשונות, שתסקידן היה להביא בסופו של דבר לחיסולם הגמור של שרידי קהילת לודז'. בימים הראשונים של פברואר נפלה כרעם ביום כהיר הבשורה, כי הגרמנים דורשים אלף ויש מאות אנשים צעירים ובריאים. אנשים בריאים לא היו כבר בזמן ההוא בניטו. הכול היו תשושים וחולים לאחר ארבע שנות רעב ומתלות.

עד שהספיקה הנהגת הקן להתמצא בתנאים החדשים וכבר קיבלו כל חברי התנתגה ומדריכי הקן הודעות גירוש. בדחיפות נקראו אסיפות הגדודים והקבוצות. החלטת בקן: לא ניתן אף לא אדם אחד לגירוש! כל הבוגרים והמדריכים שקיבלו פקודת גירוש הסתתרו. אבל דומקובסקי היה ערים מאתנו: נתפרסמה הודעה, שאנשים שלא יחייצבו לגירוש תישלל ממשפחתם מנת-המזון הקצובה, אולם הפעם לא ניצח אותנו „הוקן“. הגדודים והקבוצות, שחזרו וקראו לאסיפות דחופות, החליטו: נתחלק במנות-האוכל שלנו ולא נפקיר שום איש מאנשינו. בכל קבוצה וגדוד נוצרו ועדות-עזרה מיוחדות. אפשרויותינו היו דלות; כאשר הישבנו את צורכי העזרה, התברר לנו כי ממנות-הרעב שלנו עלינו לפרנס עשרים וארבע נפשות.

№ дієві провіант члєб зупу

16.11		10	1	1.11.11	
17.11	5 c.	10		2.11.11	
17.11		20		3.11.11	
17.11			1	4.11.11	"
17.11	10 c. 1 kg. K.			5.11.11	"
20.11		20		6.11.11	
20.11		10	1	7.11.11	
20.11		10	1	8.11.11	
20.11	1 kg. K.	10	1	9.11.11	
18.11		5	1	10.11.11	
18.11		5	1	11.11.11	
18.11		5	1	12.11.11	
17.11	5 c. 1 kg. K.	5		13.11.11	

דף מתוך, ספר הנהלת חשבונותי של קן השומר-הצעיר בלודז
 כסורים השונים מצויינים (1) שם החבר; (2) כמות המרק שנתקבל מהחבר (בדף ה, והצאות)
 מצויינים שמות אלה שקיבלו מרק, כיוון שנשללו מהם כרטיסי המזון; (3) כמות הלחם
 (בדקאגראמים); (4) מיצרכים אחרים, כגון: סוכר וגריסיים (בדקאגראמים).

Rockaz agramony !!! תיקודה בתורה

לחורין "חזק !

Towia Ramlam: da. 18.12.43r. (Sobotą)

u kilit, u godu, 6³⁰ punktualnie, ooblywa
się. wrocysta białka gaudu, u białych blusa
Obemosi każdego człowieka gaudu jest kowiecna
Rockaz, alicy nie 3 minuty trzymac nie
wolno. byz nie wozaja się ołowicna u domu
należy costawic karcicelag powyższej treści.
Rockaz u trzymac nie wolno.

חזק חזק

ד.א. 253

18.12.43

סיגל

Hilfmannstanz Selo 18.12.43r.

D. 9. 253

ר 511

ר 311 ר 311 ר 311

Rozkaz alatomowy.

We wtorek dnia 4. II. b.m. odbywa się alatomowa
Zbiórka kumey, u Cwila Szatarka (Spacerowa 6)
Obecność każdego członka jest bezwzględna.

Zbiórka odbędzie się punktualnie o godz 8ej
za spóźnienie się lub nieobecność
zostaną wyegzekwowane najdalej idące kon-
sekwencje.

ר 511 ר 511 ר 511
ר 511 ר 511 ר 511

3. II. 44.

הודעה, מהיז באפריל 1944, על אסיפת קבוצה בביתו של צבי שטארק, תוך הדגשה על
הסבת מסקנות נגד מי שלא ידויק להופיע

מיסוד: הודעה לחברי גודר, "לחוריק" בקו לודז' על אסיפת דחופה
בהודעה נאמר שיש להשמידה לאחר קבלתה, ולא להשוותה חלילה יותר מי' דקות

בעזרת אחד המדריכים החלו החניכים לארגן את מפעל העזרה. כל חבר בקן חייב היה למסור כל שבוע שני סניקים ועשרה דקי"ג לחם, וכל שבועיים חמישה דקי"ג סוכר וחמישה דקי"ג קמח וגריסים. חוץ מזה אספנו כסף. נקבעו מקומות האגירה. קשרים מיוחדים היו מביאים יום-יום למקומות המכבוא את המנות. שישה שבועות נמשכה פעולת העזרה הזאת.

בעשרים במארס 1944 נסתיימה האקציה. אלה רשש מאות אנשים צעירים נשלחו מלודז'. תקן יצא מן המאבק הזה וידו על העליונה. אף לא חבר אחד מקן לודז' היה בין המגורשים.

במחצית יוני 1944, לילה אחד דפקו על דלת דירתנו. כאשר פתחתי עמד מולי שוטר יהודי והודיעני שבא לאסרני. כאשר הגעתי לבית-הכלא ברחוב צ'ארנצקי נוכחתי לדעת כי באותו לילה נאסרו כמה מאות אנשים צעירים. מטרת המאסרים הייתה ברורה. כעבור יומיים קיבלתי על-ידי אחד השוטרים מכתב מגדוד „לחורין“, בו כתבו שהם דואגים לי ומטפלים באירגון בריחתי. התוכנית לא ממשית ביותר, אך היה בה עידוד וסימן שלא נשכחתי על-ידי חניכי ושהם זוכרים אותי. עבר שבוע ועדיין ישבנו בתאים. יום-יום הייתי מקבל מכתבים מן הגדוד ובהם דברי הרגעה שאין לעת עתה סכנת גירוש.

בוקר אחד נכנס ראש בית-הכלא ושאל אם נמצא בתוכנו סומחה לטבחנות. התנדבתי בין רבים שהתנדבו כמוני. במטבח של בית-הכלא נערך מבחן קצר. הכשרתי הצופית עמדה לי ונבחרתי כטבח. למחרת, כאשר באתי למטבח, נודע לי ששוב מתקיים גירוש. המטבח, שבו עלי לעבוד, יוציא מעתה אלפי ארוחות ליום בשביל המגורשים החדשים. כל יום שני או שלישי יצא משלוח של אלפים איש. השוטרים סיפרו כי מצב-הרוח בניטו קשה ביותר. כן סיפרו שנפוצו שמועות כי הצבא האדום נמצא כבר על גדות הוויסלה. מכאן, שהגרמנים גסרו אומר לבצע את זממם, וכפי שאמרו — חמש דקות לפני שתים-עשרה יחסלו את שארית היהודים.

עדיין לא הספקנו להתכונן כראוי לעבודה וכבר היה מחסן המטבח מלא מיצרבים — סימן מובהק לכך שהאקציה מתחילה. אך עדיין לא נתקבלה הפקודה לבשל.

בניטו נאחזו האנשים בחיים בטארית כוחותיהם. בה תשושים היו, שהתקלת הקטנה ביותר גררה אתה מוות. היו שלא החזיקו מעמד ולא הספיקו להגיע לראדנאסט* (מקום המחנה). יום-יום מתו בכלא אנשים שזה אך הגיעו עם צרורותיהם.

גירוש זה שונה היה משאר הגירושים. בניטו לא היו עוד בטלים מעבודה ולא נמצאו בו זקנים, חולים וילדים. כל הגיטו היה מחנת-עבודה אחד. וכעת חדר הגירוש גם ל„רטרטים“. הגיטו הבין, כי הגיעה שעת היסולו. הידיעות הפוליטיות

* שלוחת מסילת-ברזל במארישין, שם רוכזו יהודי לודז' לפני גירושם הסופי מן הגיטו.

מן החזית אישרו את ההנחה הזאת. הגרמנים נסוגו מאדמת הסובייטים. מחציתת של פולין היתה בידי הצבא האדום. נראה שתגרמנים לא רצו לתשאיר יהודים בעורף. אבל הפעם היהודים לא רצו לנסוע. לא היו עוד מתנדבים, כפי שהיו בגירושים הקודמים.

ועדת הגירוש, אותה הקים רומקובסקי והליה אפשר היה לפנות בעירעורים, עבדה עשרים וארבע שעות ביממה. שתי משמרות של פקידים הועסקו בקבלת הבקשות, העירעורים, תעודות הרוסא ועוד, ברישומם ובמיונם. הבקשות לא נקראו כלל. מאות האנשים שהתגוררו לפני ביתה של ועדת הגירוש היו מקבלים את התשובה תשורה: „בקשתו של פלוני נענתה בשלילה“. אך מי שהיה לו באמת „עורף“ לא נזקק כלל לזעזעה הזאת, אלא סידר עניינו ב„דרך אחרת“. רומקובסקי וכנופייתו סחרו בלי בושה בנשמות אדם.

המטבח ברחוב צ'ארנצקי עבד שש־עשרה, שמונה־עשרה שעות ביום. בישלנו ארבעת־חמשת־אלפים מרקים ביום. כל יומיים או שלושה ימים הלך משלוח לראדגאסט.

הגירוש נמשך עד לחמישה־עשר ביולי. אותו יום שמענו פתאום, כי „הנשיא“ בא. הכל פרצו לתצר בית־הכלא. רומקובסקי ציווה לזעזיא את כל היהודים מן התאים. אחר־כך התייצב על כירכרתו ונאם: „יקרי, באתי לתודיעכם, יכולים אתם לחזור לבתיכם“. על הכיכר אחזה השמחה ללא מצרים את כל הנוכחים. מישהו צוח: יחי הנשיא!

אותו יום שחררו כל היהודים מבית־הכלא, וביניהם גם אני. פנישתי הראשונה עם הגדוד היתה בגן־הירק. הגן היה מקום פגישותיו של גודד „לחורין“ זה חודשים אחדים. על הגן היתה גאוותו של הגדוד. ואומנם בדין התגאו. ליצור בניסוי ליצמאנשטאט בשנת 1944 משחו מעין חווה חקלאית או קיבוץ היה זה מפעל אדירים. והנה כיצד הגענו לגן־הירק:

כל כרטיס־לחם, כלומר כל חושב בניסו, יכול היה לקבל חלקת־אדמה בשדות הגישו. היו מקרים, שמשפחה או קרובים היו מוסרים כרטיסיהם יחד ומשתדלים להשיג את אדמתם במקום אחד. גם הגדוד מסר בקשה כזאת. לא היה בכך שום סיכון מלבד זה, שרוב רובם של מוסרי הבקשה היו בני ארבע־עשרה, חמש־עשרה, אפשר שאיש לא שם לב לרשימה הארוכה של שמות שונים ממקומות־עבודה שונים. מכל מקום, הגדוד קיבל באביב חלקת־אדמה גיכרת ונעשה בעלים על גן־ירק משלו. מאותו זמן החלה תקופה חדשה בחיי הגדוד. הגן נעשה לבית. ישר מן העבודה ב„רסורטים“ היו באים לגן ועובדים שם עד לישעות הדימדומים.

כאשר חזרתי מבית־הכלא עמדתי בגן ולא הכרתיו. האדמה היתה מכוסה ירק ובמרכזו הבחנתי באיזו תעלה. התברר שהחניכים התקינו כאן שולחן־שדה צופי — מקום לאסישותיו ודינניו של הגדוד. משלושת צדדיו היה השולחן מוקף גדר חיה עבותה וגבוהה, ומן הצד הרביעי הסתיר את השולחן הבית הקטן שניתן לנו כתוספת לאדמה. על עיבוד הגן היתה מסקחת ועדת־השדה והיא גם היתה מחלקת את פירות הגן.

בימי הגירוש עבר הקן עבודה תקינה. הפעם הגירוש כמעט שלא נגע באנשינו. הגדודים והקבוצות ערכו את אסיפותיהם בדירות פרטיות. הבוגרים התאספו רק פעמיים בשבוע, משום שעבוד עבודה קשה מאוד. עדה הבוגרים הוציאה לעתים קרובות עיתונים, ששימשו במת לזיכוח אידיאולוגי וחינוכי בין חבריה. הפעיל ביותר היה גדוד „לחורין“, שנתפרסם בזכות גן-הירק שלו. למרות חסרונו של המדריך בימי הגירוש, ניהל הגדוד בהצלחה את עבודתו באופן עצמאי; הוא נתכנן, ועכשיו אפשר היה לתבוע ממנו הרבה יותר.

ואולם השפעה מכרעת על עבודת הקן היתה למאורעות שהתרחשו בחזית המלחמה. כולם היו בציפייה למאורעות הגדולים. על נצחונותיו של הצבא האדום הרבו כל-כך לדבר, שאפילו היהודים הסגורים ומסוגרים בנינו כי אכן נכון הדבר. מן הגליונות של „ליצמאנשטאט-צייטונג“, שהוכרחו לגיטו, נודע כי אדמת הסובייטים כבר שוחררה. ואם בכך מודים הגרמנים עצמם, אפשר להאמין כי הרוסים נמצאים כבר על גדות הוויסלה. שביבי תקוה נדלקו בעיניים, אך האמונה שנראה בעינינו את סופם של הגרמנים לא היתה חזקה בקרבנו. דווקא משום שהתקרבו לסוף גדלו חששותינו ונתרבו פחדינו. גדול מדי היה נסיונו משנייל ספק בדבר אם אומנם יגשימו הגרמנים את תוכניתם לכלותנו לפני סופם.

הנשאים בשיחות הגדודים והקבוצות נעשו פוליטיים יותר ויותר. קשרנו קשרים עם אנשים שהיו מקבלים עיתונים גרמניים ועם אלה שהקשיבו לראדיו, אך את עבודתנו המדינית לא הפסקנו. בימים האחרונים לפני חיסול הגיטו לא חשדנו בשום דבר. קנינו עוד כמה ספרים מהחומי הביולוגיה והמאקרוסיס אצל מוכר הספרים היחיד בגיטו. גדוד „לחורין“ הציא את הביולטיק הנדעי שלו.

בסוף יולי הגיעו לגיטו ידיעות ברורות כי הגרמנים נסים מפני הצבא האדום וכי הגיטו יחוסל והיהודים יועברו למקום אחר. ב־2 באוגוסט נתפרסמה ההודעה כי היהודים מולם על סדנותיהם, כולל המכוונות, יועברו לפני גרמניה, משום שהחיות מתקרבת לעיר.

תנאי הגירוש היו טובים להפליא. הוא צריך היה להתבצע לפי ה„רטרטים“ (מקומות העבודה). המשפחות יכולות לנסוע יחד, גם אם בניה עובדים במקומות שונים. אפשר היה גם לקחת מטען. אך התנאים הללו עוד הגבירו את החששות. כל צעד של הגרמנים נתון היה מעכשיו לבדיקה קפדנית. ה„רטרטים“ נסגרו. לאנשים היה פנאי די והותר. הרחובות נתמלאו הסוגים מהנוכחים.

הגיטו נקט עמדה של המתנה. ראשונים לגירוש צוה להופיע ה„רטרטים“ לחיטות מיספרים 1 ו־2. עבר המועד להופעתם ותאי בית-הכלא היו ריקים. איש לא בא להירשם. ב־7 באוגוסט הודיעו לחיטות כי האופטלייטר ביבוב ינאם בפניהם. היהודים חישו שטומנים להם פח; בכל זאת באו. לא דבר קל הוא: ביבוב בכבודו ובעצמו! המש שנים הוא מנהל את ענייני הגיטו וזו הפעם הראשונה שעלה בדעתו לנאום לפני עבדיו.

* המפקד הגרמני של גיטו לודו.

קן השומר הצעיר בניטו לודי

את נאומו פתח ביבוב במלים: „ארבע שנים וחצי עבדנו יחד ותמיד התאמצתי לנהוג אתכם כמיטב יכולתי. גם להבא לא אחסוך שום מאמץ לנהוג אתכם בטוב. על-ידי שילוח מגויסו למחנות הוכלו להמשיך לעבוד ולחיות. כאן צפויים הפצצות והרס...“ אך סופו של הנאום היה מוחשי: „אבל אם תכריחו אותי לאחוז באמצעי כפייה, יהיו הרגלים ופצועים“.

דבריו של ביבוב לא עודדו את הגיטו להירשם להעברתו. הגיטו ישב על מזוודותיו וצרורותיו. אז הופיעה הודעה על ביטול כרטיסי-המזון של כל אלה שלא הופיעו לגירוש כמצווה. בו בזמן הופיעה הודעה שנית: כל מי שיסתיר את החייטים שצויו להירשם לגירוש ייענש בעונש מוות. יחידים נבהלו ותופיעו ברחוב צ'ארנצקי, אך הרוב לא נשמע לשום איום. בפעם הראשונה לא צייתו היהודים בניטו לודי לפקודות. בפעם הראשונה גילו התנגדות, אומנם התנגדות פאסיבית, אבל בכל זאת התנגדות. השנה היתה 1944 והחודש חודש אוגוסט. רק לפני חודש שלח רוסקובסקי עשרים אלף יהודים מלודז; ועכשיו נטלו לידם את הפעולה הגרמנים עצמם ובכל זאת היהודים לא צייתו. כוחו של הצבא האדום הוא שעודד אותם לכך.

כמה ימים לאחר נאומו של ביבוב פרצה לגיטו כנוסיה של שוטרים גרמנים וחטפה כל מי שנזדמן לידם. את החטופים הובילו לקרונות ושילחו אותם מיד לראדגאסט. מעתה היו הגרמנים פורצים יום-יום במפתיע לגיטו. היהודים התחילו להסתתר, אך הגרמנים בלשו בכל פינה. יום-יום שולחו לראדגאסט כאלפיים — שלושת אלפים יהודים. אחרי-כך התחילו הגרמנים להקטין באופן תוכנית את הגיטו, ולקצץ את הרחובות. כך צופפו יותר ויותר את היהודים, כדי להקל על מלאכת הגירוש.

פקודת החיסול של הגיטו מצאה את הקן בפעילותו. חברי הקן ידעו בבירור שעליהם לעשות הכל כדי להיסנע מגירוש. באסיפות שערכו קבעו את דרך פעולתנו. החלטנו להסתתר ככל שנוכל, ועד כמה שאפשר בקבוצות. אך תוכניותינו לא היו מעובדות כל צורכן. הקיצוצים התדירים של הגיטו, שביצעו הגרמנים, הפתיעו אותנו. פעולות הגירוש מנעו את האפשרות להתאסף. אומנם נעשו כמה נסיונות לקבוצות מקומות ריכוז והתארגנות, אך קצב הגירושים הקדים אותנו. אומנם קבוצת-בוגרים אחת, בשיתוף עם קבוצת קומוניסטים, הכינו לעצמם בונקר ברחוב בויז'ינסקה. בערב התכנסו שם. קבוצת אנשים עבדה עוד בהכנתו, וכאשר נתעייפו שכבו לנח בחדר שממנו הוליך הפתח לבונקר. שניים מהם יצאו לחצר ואז תפסום הגרמנים ופרצו לחדר בו נחו האנשים. הובילו את כולם לקריפו ותבעו מהם לגלות איפה נמצאים שאר האנשים. עינו אותם עינויים קשים, ביחוד התעללו ביחיאל פוקס*, אך הם לא גילו דבר. אולם כל אנשינו נתגלו וכולם יחד הוצאו מן הגיטו. לא ידענו לאן מגרשים אותם.

נשאר עכשיו רק מקום אחד — התקווה היחידה — הריכוז שהקימו אנשינו

* חי כיום בארץ.

במארישין, ואולם הגיטו גסט, הגיטו כבר היה כמעט ריק מתושביו. רק אנשים מועטים עוד הסתובבו במארישין, אך הם נעזו למשלוח האחרון למחרת היום. היה זה ביום העשרים-ותשעה באוגוסט, נתאספנו כשלושים איש משרידי השומרים ודנו מה עלינו לעשות. עד סוף ימיו לא ידע גיטו לדודי מה פירושה של אושוויץ, ועל כן הייו בנינו שסברו שיש ללכת יחד עם כל היהודים ולנסוע לאן שהוסעו הם. עוד אנו יושבים ודנים והנה פתאום הקיפו הגרמנים את מארישין וצדו את אחרוני היהודים.

הגענו עם צרורותינו לראדגאסט, שמשם הוליכה רק דרך אחת — לגירוש. אותו יום נצודד יותר יהודים מכפי יכולת קיבולם של הקרונות. נשארו כאלף איש וביניהם אנחנו עם ילקוטינו הצופים המסודרים כהלכה ועוררנו את שיסת-לכם של היהודים. ישבנו כולנו יחד, אני לא הפסקתי להוכיח, כי גירוש מהגיטו פירושו מוות. הצעתי שניחלץ טראדגאסט ונסתגן כחזרה לגיטו. אך הנכון הוא שלא יכולתי להציע שום דבר ברור וממשי, פרט לציון תחושתי שמשוכן הדבר לנסוע. אך את חברי לא הצלחתי לשכנע.

בכל זאת חיפשתי אפשרות של הצלה. לא פעם נחלצתי מגירוש על-ידי שחבשתי כובע וסרט של המשטרה היהודית או של מכבי-האש, שהיו פעילים בגירושים כמעט עד לחיסול הגיטו. נזכרתי שיום לפני-כן גורשו אנשי המשטרה, אולי השליך מישהו מהם את כובעו לפני צאתו. יצאתי מן הצריף לחפש כובע. רק הרחקתי כמה צעדים והנה לפני צרורות נטושים, מזוודות פתוחות, כלי-מיטה מפוזרים, לבנים; ובין כל המטלטלים הללו כובעים רבים של שוטרים ומכבי-אש. חבשתי במהירות כובע ובלי לחשוב הרבה פניתי לעבר השער המוליך חזרה לגיטו. בשער עמד שוטר גרמני על המשמר. אומנם לא היתה עוד משטרה יהודית בגיטו, אבל שטחי מבטחי בכך שהשוטרים הגרמנים מתחלפים לעתים קרובות ובוודאי לא כולם יודעים בדיוק על הנעשה. חברי עמדו בפתח הצריף ועקבו בדריכות אחר צעדי.

קרבותי לשער ובלי להביט אחורה יצאתי לעבר הגיטו הריק מיהודים.

IN THIS ISSUE

Documentation

At the end of the war, in 1945, Feivel Podonski (Podéh) recovered the history of the Hashomer Hatzair cell at Lodz, which existed to the end of the Ghetto in that city in 1944. As source material he used papers he founded in the empty Ghetto. When the Ghetto was set up a factitious sensation of Jewish life was created and this flourished and was strengthened when a kind of farm was erected in the Maryshin suburb, where (members of) the youth movements, including Hashomer Hatzair, got their training. This chapter ended early in 1941 when Rumkowski, the head of the Ghetto, demanded that the youth movements put work squads at his disposal.

Ilana Weizreb-Levron spent the years of German occupation in the "Arian" part of Warsaw with false papers. She volunteered at the time of the Polish rebellion in August 1944 and kept a diary, in which you can sense the atmosphere that prevailed in the units of the "Armia Krajowa" (Official Polish Underground), when a Jewish girl had to conceal her identity, even in the days of rebellion against the Nazis.

Articles

Dan Mikhman tries to clarify the word of "Rescue during the Holocaust". Notions are blurred but he tries to distinguish between help and rescue; between material aid extended to Jews wherever they lived: Nursery food or other objects and rescue operations, i.e. transfer of as many people as possible to places of relative safety. He distinguishes between 5 stages of rescue operations: A) The period of the shock, when the Nazis came to power in 1933; B) The relative quiet which contributed down to the Cristal night and the annexation of Austria in 1938; C) To the outbreak of the war; D) From the beginning of the war to the decision on the "Final Solution"; E) The period of extermination. The author shows the way how to arrive at investigation of the cause that led to this situation.

It seems that the Holocaust was a peculiar and universal (ubiquitous) phenomenon, which needs no further proof because of its overwhelming size and the central place it occupies - but it seems that it is not so. Israel Gutman quotes philosophers of our generation, who try to classify Nazidom as just one of the ordinary regimes or forces of rule. Even those, who judge things more severely and classify the Holocaust as a form of "genocide", do not regard it as something entirely outside human behaviour. They try to argue, that similar things have happened in the past: to Armenians, Gypsies, on American Indiana, Biafrans - or at Hiroshima. But there are worse: those who deny the fact of the Holocaust; and this concept is spreading: "Systematic extermination simply did not occur"... There was a war with a lot of suffering and people were killed on all fronts... The author tries to explain what was peculiar to the Holocaust: It was murder on an unprecedented scale hallowed by an ideology; and the Germans conceived and planned it. They also were the main perpetrators.